

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

КИЇВСЬКА ТРЬОХСВЯТИТЕЛЬСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ

Магістерська робота

АНАЛІЗ ПРОМОВИ МУДРОСТІ ТА ГЛУПОТИ (ПРИП 9,1-6 ТА 9,13-18)

Студент 6 курсу: Ігор Дмитришин

Науковий керівник: о. Роман Островський

доктор біблійного богослов'я

Київ–Княжичі 2020

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 МУДРІСНА ЛІТЕРАТУРА БЛИЗЬКОГО СХОДУ ТА КНИГА ПРИПОВІДОК	7
1.1. ВСТУП.....	7
1.2. АНАЛІЗ МУДРОСТІ МЕСОПОТАМІЇ ТА ЄГИПТУ	8
1.2.1. Єгипет.....	9
1.2.2. Месопотамія.....	13
1.3. МУДРІСТЬ ІЗРАЇЛЯ.....	16
1.3.1. Книга Приповідок.....	19
1.4. ВИСНОВОК.....	26
РОЗДІЛ 2 ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ (ПРИП 9,1-6 ТА ПРИП 9,13-18)	27
2.1. ВСТУП.....	27
2.2. ПРИП 9,1-6: БЕНКЕТ МУДРОСТИ	28
2.2.1. Текст.....	28
2.2.2. Композиція.....	35
2.2.3. Контекст.....	36
2.2.4. Інтерпретація.....	42
2.3. ПРИП 9,13-18: БЕНКЕТ ГЛУПОТИ	46
2.3.1. Текст.....	46
2.3.2. Композиція.....	50
2.3.3. Контекст.....	51
2.3.4. Інтерпретація.....	53
2.4. ВИСНОВОК.....	57
РОЗДІЛ 3 НОВОЗАВІТНЄ ТА СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ МУДРОСТІ	59
3.1. ВСТУП.....	59
3.2. НОВОЗАВІТНІЙ ШЛЯХ ДО МУДРОСТІ.....	60
3.2.1. Ісус – Втілена Мудрість	60
3.2.2. Мудрість Хреста (1 Кор)	62
3.2.3. Чесноти мудрості (Як 3).....	65
3.3. АКТУАЛЬНЕ БАЧЕННЯ МУДРОСТІ.....	68

3.4. ВИСНОВОК.....	70
ВИСНОВОК.....	72
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	75

ВСТУП

Проблематика дослідження. Сучасний світ перебуває в інформаційному хаосі. Молода особа все гостріше відчуває потребу в правильному скеруванні свого життя, тому звертає увагу на життєписи різних авторитетів. Однак, часто за гучними лозунгами авторитетів, стоїть марнославство, відповідно сліпота, в якій є переконання, що хто піде за мною, отримає швидкі та легкі блага життя. Такі спокусливі промови можуть звести простодушних до помилок.

Потреба правильного шляху, молоді особи, стає критично важливим, бо навколо невідомий світ. Через свою недосвідченість, вони часто не можуть розрізнити добро і зло. Відповідно небезпека неправильного вибору зростає. Пошук відповідей на питання приводить до розуміння, що людська мудрість має свої межі та часто є помилковою. Тому погляд скеровується до Ісуса, який показав і дав приклад мудрісного життя. Він стає втіленою Мудрістю, завдяки якій все існує в універсальному порядку.

Мета. Дослідити особливості ідеї Мудрості в біблійному тексті та основні її характеристики. Також, дослідити способи впливу Мудрості та Глупоті, які в книзі Приповідок мають антропоморфні характеристики, тобто зображені як дві жінки, що активно діють.

Завдання.

1. Провести історичний аналіз мудрісної літератури Близького Сходу та Ізраїля.
2. Екзегетичний аналіз уривків (Прип 9,1-6 та Прип 9,13-18).
3. Дослідити Новозавітне та сучасне бачення мудрості.

Метод. У роботі буде використовуватись історико-критичний та типологічний метод.

Межі роботи. Межами магістерської праці будуть уривки Прип 9,1-6 та Прип 9,13-18, а також інші тексти Святого Письма відповідно до контексту, з коротким аналізом Першого листа до Коринтян та Листа Якова.

Актуальність. Тема дослідження актуальна, оскільки Мудрість та Глупота зустрічаються в усіх сферах життя людини. Перед людиною стоїть вибір шляху: життя чи смерті. Без цінностей, віри та здорових переконань важко віднайти шлях життя та уникнути шляху смерті. Такі люди, без основи, зазвичай, не здані розрізняти що є добрим для них, тому легко ведуться за голосом Глупоти. Хто спостерігає, уважно слухає та слідує за Мудрістю, зможе досягнути вічне життя.

В давнину, мудрість була відомим явищем Близького Сходу. Багато народів мали власну мудрісну літературу, кожен цар мав радників-мудреців. Тому, мудрість була інтернаціональним явищем. Ізраїль також розвинув власну мудрісну літературу, яка є унікальна в тому, що Мудрість стає персоніфікованою, створена Богом. Сучасний світ потребує голосу Мудрості, що залишається завжди актуальним. Безмежна кількість інформації робить молоду особу розгубленою, розбиває її цілісність, піддатливою на різні маніпуляції та вплив. Однак, серед інформаційного шуму, де часто чути глупоту, як можна віднайти мудрість. Яким чином? В даній праці будуть спроби розкрити особливості та ознаки мудрості, що допоможе її віднайти.

На даний момент в українській мові відсутня монографія чи дослідження, котре би детально аналізувало біблійний текст Приповідок 9,1-6 та 9,13-18.

Основа дослідження. Межі бібліографії стосуються дослідження явища мудрості, найперше серед народів Близького Сходу, а також в Старому та Новому Завіті. Важливим є дослідження історичного та культурного контексту мудрості на Близькому Сході та в Ізраїлі. Основі часові рамки дослідження стосуються від початку виникнення народу Ізраїля до закриття Біблійного канону. Однак, для причинно-наслідкових зв'язків, враховуватимуться твори, тисячолітньої давності. Також, будемо розглядати розуміння мудрості в Новому Завіті, а також сучасне бачення мудрості в повсякденності.

Огляд основної літератури. В основі дослідження буде взято твори видатних біблістів. Дослідження біблійної лексики на основі словника Л. Харріса та трійці науковців Браун-Двівер-Брігс, розкрили значення слів давнього івриту та етимологію. Особливо цікавим є Р. Вайбрей, один з авторитетних біблістів, котрий має ґрунтовні праці про мудрісну літературу в Біблії. М. Фокс детально розглядав мудрість в контексті культури Ізраїля, часто порівнюючи з мудрістю Єгипту. Порівнюючи праці біблістів та їхні думки, допомогли розкрити актуальність даної теми. Дж. Кліфорд розкрив тему мудрості в Месопотамії та впливу на мудрість Ізраїля. В свою чергу, Дж. Куррід порівняв Єгиптську мудрісну літературу із мудрістю Старого Завіту.

Для критичного аналізу, також, будемо використати різноманітні наукові праці, коментарі та словники, які безпосередньо торкаються даної теми. Для того, щоб розкрити більш широко тематики в праці, або висвітлити їх підґрунтя, ми будемо звертати увагу на історичний розвиток мудрості на Близькому Сході. Також, робитимемо аналіз Біблійного тексту та богословське осмислення самого явища мудрості в Новому Завіті.

РОЗДІЛ 1

МУДРІСНА ЛІТЕРАТУРА БЛИЗЬКОГО СХОДУ ТА КНИГА ПРИПОВІДОК

1.1. ВСТУП

Для багатьох людей термін «мудрість», асоціюється з великою кількістю знань, кмітливістю, яка вимірюється тестом IQ, для інших мудрість – це щось, що приходить разом із старістю. В останньому баченні очевидно, що люди, які дожили до старості, мають великий життєвий досвід, але сама ж мудрість просто так не з'являється із старінням. Деякі люди, доживаючи до старості, не завжди стають мудрішими тому, що часто хочуть залишатися *forever young*¹. Така постава вічної дитини обмежує людину, вона не долає свої кордони через страх пізнання правди, найперше про себе. «Мудрість не залежить суто від досвіду, а від того, як ми використовуємо цей досвід. Іншими словами, як ми усвідомлюємо отриманий досвід. Мудрість - це етика знання. Якщо ми свідомі того, що ми знаємо, якщо ми свідомо ставимося до своїх знань і дій, у нас з'являється шанс стати мудрими»². Навіть велика кількість знань не є показником мудрості, як каже Гроґ М.: «людина, яка багато знає, ще не є мудрою. А мудрому не обов'язково багато знати, тим більше все»³. Людина здатна пізнавати, осмислювати різноманітну інформацію. Коли ж доходить до божественного виміру, мудрість вислизає від її пізнання. Усвідомлюючи свою обмеженість, людина повинна проявити смирення, щодо пізнання світу: «з покірливими ж - мудрість» (Прип 11,2). Смирення в науці означає, що як би не збільшувалися наші знання, ми повинні зрозуміти, що пізнання всього вповні можливе тільки

¹ Див. Мольтман Ю. *Наука и Мудрость: К Диалогу Естественных Наук и Богословия*. Москва 2005, 153.

² Там само, 153.

³ Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 431.

Богові⁴. Тому афоризм Сократа: «Я знаю, що я нічого не знаю»⁵, стає актуальним в цьому контексті, «оскільки людське пізнання здійснюється в безмежному просторі величної божественної премудрості»⁶.

1.2. АНАЛІЗ МУДРОСТІ МЕСОПОТАМІЇ ТА ЄГИПТУ

«Шукання мудрості властиве культурам стародавнього Сходу. Пам'ятки таких пошуків залишилися від Єгипту та Месопотамії»⁷. Ці народи витворили свою писемність, та передавали знання практичного життя. Коли ж з'являється Ізраїль на політичній арені, швидко утворює та приносить іншу концепцію мудрості, бо «до моменту поселення у Ханаан, народ Ізраїля був кочівним, тому не мав контактів із східною мудрістю»⁸. Це дозволило певний період не піддатись асиміляції. Хоч мудрість Єгипту та Месопотамії вплинули на формування мудрості Ізраїля, богонатхненні автори відбирали для поглиблення мудрості те, що не суперечило вірі в Єдиного Бога.

Увесь всесвіт та навіть світ богів, згідно навчає Месопотамії та Єгипту, підпорядковувався єдиному порядку, що дає життя. Цей споконвічний порядок, який керує всім, шумери називали «Ме», єгиптяни – «Маат», а ізраїльтяни – «цедака». Мистецтво життя згідно з мудрістю полягає в тому, щоб розпізнавати всеосяжний порядок і тим самим, творити «праведність», що є аксіомою щастя для ізраїльського бачення «шалом». Тому для народів Близького Сходу мудрість та пізнання вищого порядку, – ціле мистецтво, спрямоване свідомо на оволодіння життям⁹.

⁴ Див. Мольтман Ю. *Наука и Мудрость*, 153.

⁵ Платон. *Апология Сократа* // psylib.org.ua (11.10.2019.)

⁶ Мольтман Ю. *Наука и Мудрость*, 157.

⁷ Вагусо А. – Grelot P. *Мудрість/Премудрість* // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 446.

⁸ Там само, 446.

⁹ Див. Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*, 431.

1.2.1. Єгипет

Землі давнього Єгипту були осередком одної з перших в світі цивілізацій¹⁰, яка простягалась вздовж ріки Ніл. Історія Єгипту нараховує близько п'яти тисяч років¹¹.

Вся єгипетська мудрість, космологія та етика уособлювалась у богині Маат. Її зображують як жінку із страусовим пером. Сам термін «маат» означає істину, справедливість, порядок, рівновагу та космічний закон¹². Протилежністю Маат є те, що не відповідає справедливості та порядку, тобто брехня та обман¹³. На концепції Маат базувались правителі Єгипту, фараони, щоб підтвердити та закріпити свою владу¹⁴.

Богиня Маат є улюбленою донькою бога Ра – творця сонця¹⁵. В період Старого Царства 28-23 ст. до н. е., вважалося, що богиня Маат була важливою в щоденному відродженні бога – сонця Ра, бо знаходилась в його серці. Її часто зображують поруч із Ра у нічних та денних човнах. Богиня ототожнювалась з основами життя: повітрям, диханням, хлібом, водою. З 14ст до н. е., Маат зображають як крилату богиню. Як Ісіда, богиня родючості, вона могла також оживити мертвих повітрям, яке створювала своїми крилами. Також, зображення Маат, яка стоїть на фундаменті, підкреслювало те, що вона є суддею та основою єгипетського суспільства. Тому, судді та високопосадовці носили зображення богині. Це зображення вказувало на те, що вони дотримуються її порядку, законів. В деяких єгипетських міфах золотого віку вказується, що колись Маат була правителем землі.

Маат завжди поряд з людиною, навіть супроводжує в потойбічне життя. Померла людина стає перед терезами життя зі всіма вчинками. В одному з лотків – серце померлого, на іншому лотку – страусове перо, власне сама Маат. Все, що

¹⁰ Див. Бибииков М. *Egypt* // Басий О. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 1. Москва 2002, 1785.

¹¹ Див. Hahn S. (ред.). *Egypt. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 301.

¹² Див. Pinch G. *Maat (Ma'et)*. *Handbook of Egyptian Mythology*. Santa Barbara 2002, 161.

¹³ Див. Wilson J. *The Culture of Ancient Egypt*. London 1956, 143.

¹⁴ Див. Там само, 143.

¹⁵ Див. Pinch G. *Maat (Ma'et)*, 161.

людина скаже, має підтвердити її серце, яке завжди говорить правду. Якщо мертва людина, як Ра, має в серці Маат, то ваги врівноважувались, а померлий стає виправданим¹⁶. В іншому випадку, якщо серце буде важче чи легше за страусове перо, тобто немає рівноваги, тоді померлого бог Тот засуджує. Померлий відправляється в озеро вогню, що згадане в Книзі мертвих, яке наче звір, поїдає засудженого¹⁷.

В біблійних розповідях Єгипет зображується як країна достатку. Завдяки родючості єгипетська земля асоціювалася з Едемом, але водночас порівнювалася з Содомом та Гоморрою (Бут 13,10)¹⁸. Відносини між Ізраїлем та Єгиптом були різноманітні. Найбільш яскравий опис в Писанні – це вихід з неволі, відтоді Єгипет для Божого народу стає символом рабства. В подальшій історії та політичних перипетій, Єгипет мав вагомий вплив на формування культури Божого народу.

На думку Дж. Кюррід, єгипетська література мала прямий вплив на ізраїльські твори мудрості. Помітна схожість тем та стилю, іноді навіть деякі слова відображають взаємозв'язок між двома літературами мудрості. Таким чином, розглядаючи Ізраїльську мудрі сну літературу, деякі науковці вважають, що вона в деякій мірі була під впливом єгипетської мудрості¹⁹. Водночас, існують дослідники, що ставлять під сумнів вплив Єгипту на біблійну мудрість, опираючись на відсутність письмових доказів з Єгипту, які б підтвердили присутність ізраїльської літератури в Єгипті. Безпосередньо єгипетські пам'ятки та тексти не згадують ізраїльтян та їхнє перебування в Єгипті. Багато вчених стверджують, що будь-яке порівняння історії Єгипту та Ізраїля тягнуть за собою проблеми, оскільки мета біблійного опису – це не історичні дані²⁰, а передання віри та досвід спілкування із живим Богом.

¹⁶ Див. Pinch G. *Maat (Ma'et)*, 161.

¹⁷ Див. Velde H. *Looking at the Condemning Heart of 1 John 3,18-20. Through the Eyes of an Ancient Egyptian* // Hilhorst A. (ред.) та ін. *The Wisdom of Egypt*. Boston 2005, 222.

¹⁸ Див. *Egypt* // Райкен (ред.) та ін. *Словарь Библиейских Образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 307.

¹⁹ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, Grand Rapids 1997, 205.

²⁰ Див. Там само, 204.

Книга Приповідок та єгипетські тексти мають достатньо сильний зв'язок щодо форми та змісту²¹.

Вони обидва використовують асоціацію, алітерацію, порівняння та метафори. Синтетичні, синонімічні та антитетичні паралелізми, які часто зустрічаються в обох збірниках. Ймовірно, обидва тексти були складені в одній і тій же писарській школі, тобто єгипетському навчальному закладі, звідки ізраїльтяни запозичили навчальну програму²².

Дж. Кюррід вважає, що «тексти повчань Єгипту та Приповідок Ізраїля виникли як шкільна традиція. Оскільки шкільна традиція Єгипту була раніше в часі, вона могла послужити зразком для школи мудрості Ізраїля»²³. Н. Шупак вважає, що перші школи в Ізраїлі були започатковані на єгипетський зразок. Однак, прямий зв'язок між школами Єгипту та Ізраїля є сумнівним, проте літературний вплив Єгипту в сфері мудрості є більш переконливим²⁴.

Наукове зацікавлення жанром мудрості сприяло у порівняльному аналізі єгипетських *Повчань Аменемопе*²⁵ та ізраїльською Книгою Приповідок. Першим, хто порівняв ці дві книги, був Альфред Уолліс Бадж²⁶.

Багато дослідників вважають, що написання «Повчань Аменемопе», було в період правління фараонів XIX-XX династій (Рамесіди), близько 1300-1075 рр. до н. е.²⁷.

«Повчань Аменемопе» вважається шедевром дидактичної староегипетської поезії, яку написав придворний писар²⁸ для свого сина, який служив богу Міна²⁹. Автор наставляє сина захищати слабких і знедолених,

²¹ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 207.

²² Там само, 207.

²³ Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 207.

²⁴ Див. Там само, 207.

²⁵ *Аменемопе* – наглядач краю та королівського майна. Він контролював виробництво продуктів харчування, встановлення податків на зерно та догляд за документами свого господаря. Фактично виконував адміністративну функцію. Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 209.

²⁶ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 208.

²⁷ Див. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете Библистики: Поучение Аменемопе* // readera.org (22.10.19).

²⁸ У стародавньому Єгипті переписувачі були свого роду інтелігенція, що займала державні та адміністративно-господарські посади, наприклад, писар листів (секретар фараона), царський писар та ін. В середовищі писарів була своя ієрархія, від простих писарів-секретарів, до впливових – наближених фараона. Текст поеми вказує на те, що Аменемопе був чиновником високого рангу в сфері сільського господарства». Див. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете библистики: Поучение Аменемопе*.

²⁹ Для древніх єгиптян бог Мін відповідав за родючість врожаїв, свійських тварин та плідність людей. Його зображують як людину в білизні з палицею для муміфікації. Див. Netzley P. *Min* // Barbour S. (ред.) та ін. *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Egypt*. Farmington Hills 2003, 198.

засуджувати зловживання силою і владою, не використовувати своє службове становище на шкоду іншим, але бути скромним та благородним. Аменемопе проводить умовний поділ між двома типами людей. Перша, спокійна людина, яка сумлінно займається своєю справою не заради слави. Друга, пристрасна людина, яка є конфліктною, марнославна. Автор переконаний, що саме спокійна людина отримає божественне благословення, в той час, як остання неминуче погубить себе³⁰.

Цією темою також зацікавився єгиптолог Адольф Ерман. Він зробив список паралелей між текстами Аменемопе і Книгою Приповідок, вказавши, що більша частина з них міститься в Приповідках 22,17–24,22³¹. Ерман дійшов до висновку, що єврейський автор Приповідок запозичив матеріали з «повчання Аменемопи». Він стверджував, що це відбувалось в період Саїської династії³² та Персії³³. Євреї, які були в Єгипті, переклали «повчання Аменемопе» на іврит, або на арамейську. Уривки з цього перекладу були вкладені до Книги Приповідок³⁴, які використовувалися в якості творчого матеріалу. Автор книги Приповідок використав інформацію для створення повчання, що лягли в основу Біблії. «Мова йде не про бездумний переклад, а про глибоку редакторську роботу, релігійну адаптацію та художнє переосмислення»³⁵. Думки Адольфа Ермана привернули увагу інших науковців. Це започаткувало широку дискусію про взаємовпливи текстів. Серед різноманітних думок, більшість науковців займають одну з трьох позицій³⁶:

1. «Повчання Аменемопе» було написано раніше Книги Приповідок, було зразком і джерелом натхнення для єврейського автора³⁷;

³⁰ Див. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете библеистики: Поучение Аменемопе*.

³¹ Див. Там само.

³² Саїська Династія XXVI за рахунком із столицею – Саїс. Початок правління приблизно 664-525 рр. до н. е. Див. Ласовага Р. *The World of Ancient Egypt: A Daily Life Encyclopedia*. California 2017, 10.

³³ В період 558-330 до н.е. Персією правила династія Ахеменідів. Започаткував династію Кир II, він вперше хто створив велику імперію в складі якої були землі Ассирії та Вавилону. Межі імперії простягалися від Єгипту до Індії. Див. Печерская М. *Персия // Задворный В. (ред.) та ін. Католическая Энциклопедия*, Т. 3. Москва 2007, 1406.

³⁴ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, Grand Rapids 1997, 210.

³⁵ Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете Библеистики: Поучение Аменемопе*.

³⁶ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 215.

³⁷ Див. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете Библеистики: Поучение Аменемопе*.

2. Книга Приповідок була написана швидше «Повчання Аменемопе» і була першоджерелом для єгипетського автора³⁸;

3. Обидва тексти опираються на більш давнє, невідоме джерело³⁹.

Кожна з гіпотез знайшла своїх прихильників і послідовників, велика частина авторитетних дослідників все ж схиляється до першої. В цілому, можна говорити про певний консенсус серед вчених, в питанні риторичного і текстологічного зв'язку між двома літературними пам'ятками. Більшість науковців стверджують вплив єгипетського тексту на єврейський, але з важливим застереженням, що подібний вплив обмежується (Прип 22,17; 24,22). Більш глибокі питання про ступінь та обставини впливу єгипетського тексту, про шляхи проникнення єгипетських ідей в Ізраїль, а також можливість наявності невідомих текстів, які були посередниками між двома творами, залишаються дискусійними⁴⁰.

Як бачимо не існує однієї думки серед науковців щодо взаємовпливу поміж Єгиптом та Ізраїлем. Очевидно, що автор Приповідок мав загальне знайомство з єгипетською літературою та мудрістю. Це могло вплинути на формування схожих ідей, які присутні в обидвох текстах.

1.2.2. Месопотамія

Грецькою «Μεσοποταμία» (Mesopotamia), означає «земля посеред річок». Знаходиться серед двох річок: Тигр та Єфрат, це область від Сходу великого вигину Євфрату, де розташована сучасна Сирія, до Півночі Іраку. Ранній єврейський термін «אַרַם נַהַרַיִם» (Aram Naharayim) визначає як «земля в межах річок», тобто область в межах вигину самого Євфрату. Ще давніший аккадський термін *birinarim*, згадував ту ж саму територію в період давнього Вавилону. Сучасна археологія визначає Месопотамію, як область, орієнтовно визначена двома річками та їх притоками⁴¹.

³⁸ Див. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*, 215.

³⁹ Див. Там само, 215.

⁴⁰ Див. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете Библиистики: Поучение Аменемопе*.

⁴¹ Див. Emberling G. *Mesopotamia* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 889.

В перспективі впливу на формування мудрісної літератури Ізраїля, біблісти, як правило, звертають більшу увагу на вплив єгипетської літератури, ніж на вплив семітської⁴². Ймовірно, одна з причин в тому, що донедавна література Месопотамії не часто публікувалась та була в обмеженому в доступі⁴³.

Стародавня Месопотамія створила збірку текстів, які були відомі під назвою «мудрісна література». Цю назву запозичили з біблійних наук, оскільки визначити межі месопотамського збірника мудрості можемо порівнюючи його з біблійною літературою.

Загальне розуміння мудрості в Месопотамських текстах є таким, щоб навчити мистецтво жити в гармонії з суспільством та божественною волею. Існує загальна думка, що більшість месопотамської та єгипетської мудрісної літератури зароджувались в середовищі мудреців та придворних колах і слугувала зміцненню почуття вірності царям, водночас заохочуючи до віри у богів, особливо в часи випробувань⁴⁴. Недарма дослідники стверджують: «мудрісна література – це обширне поняття, тому науковці завжди мали труднощі з чітким визначенням її меж»⁴⁵.

Шумерською мовою слово мудрість називається *nam-ku-zu*, в буквальному перекладі означає «чисте, священне знання». Аккадське відповідне до мудрості слово *nemeqi* з'являється в на початку відомого твору Вавилонської мудрісної літератури, *Ludlul bel nemeqi*, «Дозвольте похвалити Володаря мудрості», котрий був укладений, ймовірно, наприкінці другого тисячоліття до н. е. Володарем мудрості, відповідно до месопотамських вірувань, є бог Мардук. Тим паче, слова мудрості: *nam-ku-zu* і *nemeqi*, найбільш послідовно пов'язані з Мардуком та його батьком Еа (Енкі по-шумерськи), який також був богом мудрості та богом ремісників. В Месопотамській релігійній та науковій літературі, ці два слова (*nam-ku-zu* і *nemeqi*) рідко посилаються на загальні поняття знання та мудрості,

⁴² Див. Clifford R. (ред.). *Introduction. Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*. Atlanta 2007, xi.

⁴³ Див. Там само, xii.

⁴⁴ Див. Beaulieu P-A. *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature* // Clifford R. (ред.). *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*. Atlanta 2007, 3.

⁴⁵ Там само, 3.

вони семантично близькі з єврейським словом «חָכְמָה» (*hokma*), а також з грецькою σοφία, що означає мудрість. Однак у своєму первинному значенні вони описують конкретну майстерність, ремесло, ставлячи наголос на вміння та знання, які необхідні для цивілізованого життя. Слово «חָכְמָה» частково передає те саме значення на івриті. Слова *nam-ku-zi* і *nemeqi* трапляються нечасто в контексті Месопотамської літератури про мудрість⁴⁶. Щодо слова «חָכְמָה», то воно навпаки, часто вживається в Біблії, особливо в книгах Мудрості. Більше половини випадків використання терміну «мудрість» зустрічається в книгах Іова, Приповідках та Проповідника. Багато коментаторів вважають, що одна з цілей біблійної мудрості – це хвала і поширення «חָכְמָה». Месопотамська ситуація менш зрозуміла. Не має жодного твердження, що метою месопотамської мудрісної літератури було навчити *nemeqi*. Лише один текст – вавилонська *Ludlul bel nemeqi*⁴⁷, складений наприкінці другого тисячоліття, стосується теми мудрості. Тому виникають наступні два запитання. Яке було місце мудрісної літератури в інтелектуальному та соціальному світі стародавньої Месопотамії, і яке відношення до цього, мають поняття *nam-ku-zi* та *nemeqi*⁴⁸?

Месопотамська мудрісна література бере свій початок з шумерської літературної традиції. Ми знаємо шумерську літературу, здебільшого, з навчальних примірників, зроблених у Ніппурі та інших містах. Це була література, яку викладали майстри-переписувачі своїм учням в *edubba*⁴⁹. Частина цієї літератури складається з прислів'їв, байок, полемік, інструкцій та діалогів, часто науковці визначають її як «виховну літературу». Найбільш значущим твором літератури про мудрість в Шумері є «повчання Шурупака». Про його давність та популярність свідчить велика кількість рукописів, що збереглися. До них належить, рання версія, знайдена в місті Абу-Салабіх (сучасний Ірак), сягає

⁴⁶ Див. Beaulieu P.-A. *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature* // Clifford R. (ред.). *Wisdom Literature in Mesopotamia and Israel*. Atlanta 2007, 3.

⁴⁷ «Дозвольте похвалити Володаря мудрості».

⁴⁸ Див. Beaulieu P.-A. *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature*, 4.

⁴⁹ Свого роду школа, в якій навчали клинопису. Школи *edubba*, здебільшого, були будинками жреців, які знаходились поблизу храму. Навчались в основному діти із вищих соціальних груп. Див. *La cultura de los escribas neosumerios* // historiaeweb.com (23.10.2019).

приблизно 2500 до н. е.⁵⁰. «“Повчання Шурупака” складаються з порад та прислів’їв, звернених Шурупаком, до свого сина Зіусудра Назва Шурупак тотожна назві міста Шурупак. Місто належить до п’яти стародавніх міст в Месопотамії, поряд з Ерідуду, Бад-Тібіра, Ларак і Шиппар»⁵¹.

Сина Шурупака, Зіусудра, можна назвати «месопотамським Ноєм», якого врятували боги під час потопу. В шумерській пісні «про смерть Гільгамеша», Зіусудра з’являється як вчитель мудрості. Ця композиція говорить нам, що Гільгамеш, здійснивши всі свої подвиги і діставшись обителі Зіусудри, отримує від нього втрачені через потоп обряди Шумера. Їх приносить до міста Уруку, щоб відновити цивілізацію після потопу⁵². У вавилонській версії «епос про Гільгамеша» Зіусудра з’являється в тій самій ролі, але цього разу під акадським іменем Утнапіштім. Відповідно до вступних віршів епосу, Гільгамеш здійснив свою подорож до краю світу у пошуках безсмертя та мудрості (nemequ). Досягнувши краю світу, він наткнувся на Утнапіштіма, який розповів йому історію потопу та про власне чудотворне спасіння. Він передав секрет безсмертя Гільгамешу. Це була квітка із шипами, яка знаходилась на глибокому морському дні. Гільгамеш здобув її, але через свою неухважність втрачав, тому повернувся до міста Урука мудрим, але смертним⁵³.

«Повчання Шурупака» складаються з простих порад правильної поведінки, і в цьому вони схожі з вченням про мудрість Єгипту та Ізраїлю⁵⁴.

1.3. МУДРІСТЬ ІЗРАЇЛЯ

Мудрісна література була присутня не тільки в культурах давнього Близького Сходу, а також в Ізраїлі. Біблійна відмінність мудрості полягала не в її формі, а у змісті⁵⁵.

⁵⁰ Див. Beaulieu P.-A. *The Social and Intellectual Setting of Babylonian Wisdom Literature*, 4.

⁵¹ Там само, 4.

⁵² Див. Там само, 5.

⁵³ Див. Там само, 6.

⁵⁴ Див. Там само, 18.

⁵⁵ Див. Баллок К. *Мудрость* // Элуэлл У. (ред.). *Евангельский словарь библейского богословия*. Санкт-Петербург 2000, 590.

Лиха, які випали на Ізраїльський народ спричинились до переосмислення бачення релігійного життя, що вплинуло зокрема і на мудрісну літературу. Мова йде про падіння Єрусалиму в 587 році до н.е. та Вавилонський полон 587-539рр до н.е.. Ці випробування показали слабкість людської мудрості, ці лиха спричинили нові богословські пошуки, знайти причину цих страждань. Пророки, знову, виявились правими в тому, що вірність союзу та Закону з Божому – це єдина надія на спасіння. Мудреці добре засвоїли урок, бо вони стали головними вчителями в період після Вавилонського полону⁵⁶.

Біблійна мудрість дещо відмінна від сухої раціональності, її цінність знаходиться найперше в етично-моральному вимірі, беручи до уваги людський досвід та вміння його використання. Мудреці Ізраїлю мали обмежені емпіричні знання про весь світ, тому залежали від традиційних розумінь тодішнього світу. З одного боку, вони розглядали мудрість як інтелектуальне прагнення пізнати світ та його порядок, іншого – намагались зрозуміти людську природу та Бога-Творця. Тому розуміння мудрості набирає ширшого значення, котре має на меті міжособистісний вимір стосунків: Бог та людина⁵⁷. Біблійна мудрість акцентує увагу на правильних стосунках з Господом. Мудра людина вірить, що Творець заклав під час створення світу божественний порядок, завдяки якому можна досягти успіху. Мудрі переконані, що в цьому світі діє моральний закон, принцип божественної справедливості: грішники заслуговують засуду, а праведники отримають винагороду. Біблійна мудрість – це вміння дивитися на світ крізь призму Божої істини⁵⁸.

У Старому Завіті мудрість «חכמה» (hokma) вживається в трьох основних значеннях. В першому – з єврейським словом «חכם» (chakam) «мудрець», називається людина, яка вміє працювати руками⁵⁹, – наприклад, робітник у храмі Соломона був описаний як мудрий (Вих 28,3; 31,1-5). Також Писання називає

⁵⁶ Див. Terence F. *Proverbs* // Raymond E. (ред) та ін. *The Jerome Bible Commentary*. «Б. м.» 1968, 497.

⁵⁷ Див. Boadt L. *Wisdom, Wisdom Literature* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 1380.

⁵⁸ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*. Т. 2 / Цыганков Ю. (ред.), перекл. Рыбаков О. Санкт-Петербург 2011, 444.

⁵⁹ Див. Там само, 444.

мудрими: ремісника (1 Хр 22,15-16), моряка (Пс 107,27) та ткача (Вих 35,35). В цьому контексті мудрість виражає поняття практичної майстерності, вміння⁶⁰.

У другому сенсі, мудрість розглядається як мистецтво вирішення складних життєвих проблем, вміння бачити причини проблем. Це стосується сфер управління та суддівства (Бут 41,39; Втор 1,13). Яскравим прикладом такого роду мудрості наділяють Соломона (1 Цар 3, 1-28). У третьому сенсі слово мудрість «חָכָמָה» (hokma) і мудрий «חָכָם» (chakam) називають тих людей, які відрізняються послідовністю в мисленні та поведінці, справедливістю та моральністю. Тому головний вектор старозавітньої мудрості є кодекс моральної поведінки⁶¹. Отже, жити мудро – це не теорія, а практика, те, що впливає на всі сфери життя. Мудрість надає життю впорядкованість та глибший сенс⁶².

Згідно з традицією Старого Завіту, людина знаходить божественну мудрість через «страх Господній». Постава страху необхідна для того, щоб бути навченим Богом: «Хто він, той чоловік, що Господа боїться? Він вкаже йому дорогу, яку той має вибрати» (Пс 25,12). Окрім вказівки правильного життєвого шляху, Бог дарує просвітлення: «Довірливий Господь до тих, які його бояться, і свій завіт дає їм знати» (Пс 25,14)⁶³. «В контексті розуміння “страху Божого” не йде мова про інстинктивний страх»⁶⁴. Йде мова про повагу та любов. Під острахом мається на увазі священний трепет до Господа, який поєднується з дитячою вірою в його безмірну доброту: «Повнота мудрости – страхатися Господа» (Сир 1,16) і «Острах Господній – початок любови до нього, віра – початок приєднання до нього» (Сир 25,12). Страх і любов постають перед нами як дві сторони присутності Божої: віддаленість і близькість, трансцендентність та іманентність»⁶⁵. Біблійна мудрість відкриває нам правду про Бога: Він є

⁶⁰ Див. Hahn S. (ред.). *Wisdom. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 1264.

⁶¹ Див. Баллок К. *Мудрость*, 590.

⁶² Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 444.

⁶³ Див. Папська Біблійна Комісія. *Богонатхненність і Правда Святого Письма* / перекл. Бодак О. Львів 2018, 28.

⁶⁴ Мольтман Ю. *Наука и Мудрость*, 154.

⁶⁵ Там само, 154.

милосердний та люблячий батько. Водночас, Бог залишається для людей таїнством, бо неможливо досягнути Його безмежність⁶⁶.

Мета книг мудрості – це навчання правильної поведінки людей. Деякі з книг мудрості базуються на людському досвіді, наприклад, Книга Приповідок⁶⁷. Досвід мудрості проявляється як людське вміння розрізняти добро і зло, що дозволяє зберегти себе від смерті⁶⁸. «Бо хто мене знаходить, той життя знаходить [...] всі мої ненависники – смерть полюбляють» (Прип 8,35-36).

1.3.1. Книга Приповідок

Книга Приповідок – зібрання різноманітних мудрісних прислів'їв. В ТАНАК відноситься до третьої частини: Писання (кетувім). Головна мета книги – навчити юнацтво правильного розуміння світу⁶⁹. Тому в книзі, здебільшого, зосереджена увага на практичних питаннях⁷⁰ пов'язані з життям особистості: правильна поведінка, чесність, працьовитість, сексуальна чистота, міжособистісні та сімейні відносини⁷¹.

Книга вказує, що автор – Соломон⁷² (Прип 1,1; 10,1; 25,1). Однак, в давнину була практика приписувати відомим постатям різноманітну літературу, щоб надати творам відповідну цінність та авторитет. Не виключенням стала книга Приповідок. Присутність імені Соломона відображає його як найбільшого

⁶⁶ Див. Папська Біблійна Комісія. *Богонатхненність і Правда Святого Письма* / перекл. Бодак О. Львів 2018, 105.

⁶⁷ Див. Папська Біблійна Комісія. *Біблія та Мораль. Біблійні Корені Дій Християнства* / перекл. Цмоканич І. Львів 2012, 57.

⁶⁸ Див. Мольтман Ю. *Наука и Мудрость*, 158.

⁶⁹ Див. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет. Канон и Христианское Воображение*. Москва 2009, 395.

⁷⁰ Див. Nahn S. (ред.). *Proverbs, Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 979.

⁷¹ Див. Баллок К. *Мудрость*, 591.

⁷² Соломон, єврейською «שְׁלֹמֹה» (Shelomoh).- цар Ізраїля, правив в період X ст. до н.е. Був десятим сином Давида (2 Сам 3,2-6,5). Соломон стає царем тому, що за часів Давида не було чітких правил спадкового передавання трону. Отримує владу за сприяння матері Ветсавії і посередництва пророка Натана (1 Цар 1,11-35). Соломон зміцнив своє становище у владі, усуває тих, хто стояв на шляху (1 Цар 2). Про правління Соломона відомо тільки з біблійних текстів, це викликає труднощі у визначенні точного часу його правління. Основні дати царювання пов'язані із будівництвом Єрусалимського храму. Вказані 20 років підготовки та 7 років будівництва є символічними числами. Ймовірно, царювання Соломона було тривалим. Період його царювання перетинається з періодами правління Хірама I Великого, царя Тіра 969-936 до н. е. (1 Цар 5, 15-26; 2 Хр 2, 3-16), і Шішаком (мабуть фараон Шешонк I, бл. 945-924 до н.е.). Під час свого правління Соломон скористався тимчасовим ослабленням Єгипту та Ассирії, зміцнив позиції Ізраїлю, використовуючи при цьому не воєнну силу, а дипломатію, це означає, що царювання Соломона мало мирний характер. Мудрість Соломона, дала підставу для приписання навчальних книг: Когелета, Пісня Пісень, Псалми та ін. Див. Сомов А. *Соломон* // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 4. Москва 2011, 988.

мудреця в мудрісній традиції Ізраїля та відомого автора 3000 приповідок (див. 1 Цар 5,12). Хоч більша частина висловів належить Соломонові, проте він не був одним автором книги. Можна виділити п'ять різних збірників мудрісних джерел приповідок: 1) Соломона; 2) Невідомих мудреців; 3) Соломона (приповідки, зібрані за часів Езекиї); 4) Агура; 5) Лемуїла⁷³.

Книга отримала назву від перших слів (Прип 1,1), єврейською мовою «מִשְׁלֵי שְׁלֹמֹה» (Mishle Shelomoh) «Приповідки Соломона». Окреме слово «מִשְׁלֵי» (mesalim) «приповідка», в єврейському розумінні, означає повчальні висловлювання, порівняння та образи, описані у поетичній формі⁷⁴. В однині слово «מִשְׁלֵי» (masal) означає «керувати», «бути схожим», «порівнювати». Давнє походження цього слова є з протосемітської та аккадської мови (masalu) з основним визначенням як рівність двох частин (mislu)⁷⁵. Слово «מִשְׁלֵי» (masal) відноситься до різних літературних видів і застосовується, здебільшого, в різних контекстах (див. 1 Сам 10,12; Втор 28,37; Іс 14,4-11; Єз 17,2)⁷⁶.

В Приповідках часто використовуються порівняння, визначаючи спільні та відмінні аспекти з вживанням слова «краще». Порівнюють обидві сторони чи поняття з судженням про те, що одне з них є «кращим» за інше (Прип 17,1; 15,16-17; 16,8 та ін.)⁷⁷. Порівняння притаманне тодішньому способу мислення для розрізнення правди та неправди, добра і зла. Це бачення базувалось на біблійних відносинах: Саул та пророки (1 Сам 10,12; 19,24), безбожні та їхні вчинки (1 Сам 24,14), полова та зерно (Єр 23,28), мати та донька (Єз 16,44), дії батьків та їх наслідки на дітей (Єз 18,2 паралельний уривок Єр 31,29)⁷⁸.

Отже, спочатку «masal» позначав загально відомі прислів'я в народі, які образно описували порівняння, між двома сутностями, в яких можна було

⁷³ Див. Калужный С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библиейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 734.

⁷⁴ Див. Yoder C. *Proverbs* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 1090.

⁷⁵ Див. Bayse К-М. «מִשְׁלֵי» (masal) // Botterweck G. (ред.) та ін. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Т. 9. 2-ге вид. Michigan 1998, 64.

⁷⁶ Див. Yoder C. *Proverbs*, 1089.

⁷⁷ Див. Там само, 1089.

⁷⁸ Див. Bayse К-М. «מִשְׁלֵי» (masal) // Botterweck G. (ред.) та ін. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Т. 9. 2-ге вид. Michigan 1998, 66.

побачити спільне та відмінне. З літературним розвитком мудрісні тексти художньо опрацьовувались, були структуровані у поетичні вислови, і на завершення переросли в приповідки⁷⁹.

Важко визначити точну дату виникнення приповідок, бо книга Приповідок – це «сукупність мудрих приказок, складених з найрізноманітніших джерел та різних періодів»⁸⁰. Якщо врахувати впливи давніх творів, таких як Аменепопе та повчання Шурупак, то йтиме мова про понад 3000 р. до н.е. Більшість коментаторів погоджуються, що основна редакція книги відбулась у період після вавилонського вигнання⁸¹, ймовірно в межах 5 ст. до н. е. В редакції Септуагінти (LXX) міститься 130 додаткових прислів'їв, здебільшого, елліністичного характеру, це підтверджує факт, що редакції продовжувались також в елліністичний період⁸². Однак, у книзі більшість написаних текстів про мудрість датуються періодом до вигнання, найстарішою частиною Приповідок Соломона вважається 10,1–22,16⁸³. Деякі тексти, були утворенні до появи монархії в Ізраїлі. Варто зауважити, що був присутній вплив усних джерел⁸⁴. Ці джерела могли зародитися в побуті, в селі, в місті де старійшини-мудреці зберігали народні приповідки⁸⁵. Згодом їх фіксували письмово в колі мудреців, при царському дворі чи школах, а в пізнішому періоді у Храмі, де ці матеріали про мудрість класифікували та укладали в збірники приповідок⁸⁶.

Книга поділена на дві основні частини чи збірки. Перша частина сформована більш тематично (Прип 1,1–9,18). Складається з декількох промов наставника батька та промов персоніфікованої мудрості⁸⁷. З літературної та богословської точки зору, текст досить цілісний. Однак, здебільшого

⁷⁹ Див. Bayse К-М. «מִשְׁלֵי» (*masal*), 67.

⁸⁰ Hahn S. (ред.). *Proverbs, Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 979.

⁸¹ Див. Горгульйо Х. та ін. *Книга Приповідок // Фармер Р. (ред.) та ін. Міжнародний Біблійний Коментар. Т. 3.* Львів 2018, 140.

⁸² Див. Yoder C. *Proverbs*, 1091.

⁸³ Див. Hahn S. (ред.). *Proverbs*, 979.

⁸⁴ Див. Cox D. *O.F.M // Metzger B. – Coogan M. (ред.). The Oxford Companion to the Bible*. New York 1993, 625.

⁸⁵ Див. Yoder C. *Proverbs*, 1090.

⁸⁶ Див. Швинхорст-Шёнбергер Л. *Книга Притчей // Ценгер Э. (ред.). Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 490.

⁸⁷ Див. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых // Санников С. (ред.) та ін. Славянский Библиейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 734.

використовуються невеличкі приповідки на два рядки, які пов'язані між собою за змістом та інколи доповнені поетичними варіаціями. Серед коротких приповідок переважають висловлювання двох типів: 1) «сентенції» – прості спостереження за життям (наприклад, 10,1-32); 2) «настанови», звучать як імператив (наприклад, 22,9; 10,12). У другій частині (10,1 – 31,31), здебільшого одиночні прислів'я та афоризми. Кожна збірка має власну історію, тому науковцям важко визначити точний час їх написання та історичні умови, в яких формувалася вся книга⁸⁸.

Структуру Книги Приповідок науковці ділять по-різному. Згідно поділу Швинхорстом-Шьонбергером, який бере до уваги, редакції масоретського тексту (MT) та септуагінти (LXX) з використанням синхронного⁸⁹ та діахронного⁹⁰ аналізу та різних інших критеріїв в дослідженні будови книги.

I.	1,1 – 9,18.	Приповідки Соломона.
II.	10,1 – 22,16.	Приповідки Соломона.
III.	22,17 – 24.	Слова мудреців.
IV.	24, 23 – 34.	
V.	25,1 – 29,27.	Приповідки Соломона, які зібрали люди Єзекії, царя юдейського.
VI.	30,1 – 33.	Слова Агура.
VII.	31,1 – 9.	Слова Лемуїла.

⁸⁸ Див. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет*, 391.

⁸⁹ Синхронний аналіз – грец. «σὺγχρονή» (sincrone), що відбувається одночасно, співпадає в часі. Метод пізнання, який акцентує увагу на структурі досліджуваного предмета в конкретний один момент (або певний проміжок) реального історичного часу його існування. Див. Лебедев С. *Философия науки: Словарь основных терминов* // studmed.ru (09.12.2019).

⁹⁰ Діахронний аналіз – грец. «διαχρονικός» (diachronicós) дослівно означає «впродовж часу». Метод пізнання, що досліджує процес розвитку предмета в послідовній його змінні в реальному історичному часі та порівняння цих часових станів через структури. Діахронний аналіз, дозволяє виявити певні закономірності, тенденції в розвитку досліджуваного предмета. Див. Лебедев С. *Философия науки: Словарь основных терминов*.

«Діахронічне дослідження є необхідним, щоб збагнути історичний динамізм, який вдихає життя у Святе Письмо, це допомагає бачити комплексності: наприклад, Кодекс союзу (Вих 21-23) відображає політичну, соціальну та релігійну ситуацію ізраїльського суспільства тощо». Папська Біблійна Комісія. *Тлумачення Біблії в Церкві*. Львів 2010.

Грецька версія Книги Приповідок, Септуагітна (LXX) являє собою вільний переклад та частковий парафраз. Основна відмінність від Масоретського тексту це змінений порядок біблійного тексту: пропущені уривки та додані нові фрагменти тексту⁹¹, окремі вислови (Прип 12,11а), а також деякі з Писання⁹² цитати⁹³.

Щоб підкреслити авторство Соломона (Прип 1,1; 25,1) в заголовку були забрані імена Агура (30,1) та Лемуїла (31,1). Хоч багато віршів з LXX були вилучені⁹⁴, однак, вона на 130 віршів є більшою від єврейської версії⁹⁵.

У перекладачів виникали проблеми в зрозумінні окремих слів з МТ (Прип 11,13а; 14,30а) чи цілих віршів⁹⁶, тому виникали подвійні переклади. В цілому, переклад LXX має тенденції до спірітуалізації⁹⁷ та наголос на релігійно-моральних висловах .

Відмінності структур Книги Приповідок в LXX та МТ можемо побачити в таблиці⁹⁸:

		LXX	MT
I.	1 – 9	Приповідки Соломона , син Давида, цар в Ізраїля.	Приповідки Соломона.
II.	10,1 – 22,16	–	Приповідки Соломона.
III.	22,17 – 24,22	Нехай наблизиться вухо твоє до слів мудрих і слухай слова ці мої	Слова мудреців.
VIa	30,1-14	Мої слова, син, бійся	Слова Агура.

⁹¹ Хвала бджолі в 6, 8а-с; Застереження в 9,18а-d; Вислови про царя в 24,22а-е.

⁹² В Прип 1,7 додано Пс 110,10; В Прип 3,16а додано Іс 45,23.

⁹³ Див. Швинхорст-Шёнбергер Л. *Книга Притчей* // Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 488.

⁹⁴ Пропущенні вірші з МТ: 1,16; 4,7; 8,33; 16,1-3; 20,14-19.

⁹⁵ Див. Швинхорст-Шёнбергер Л. *Книга Притчей*, 488.

⁹⁶ Прип 2,21; 14,22; 15,6-18.

⁹⁷ Тлумачення в духовному сенсі, надання духовного сенсу.

⁹⁸ Див. Швинхорст-Шёнбергер Л. *Книга Притчей*, 489.

IV.	24,23-34	Але раджу я вам, мудрим, (від мудрих) з увагою переймати .	Також слова мудреців.
VIb.	30,15-33	–	(Числові вислови).
VIIa.	31,1-9	Мої слова повідомлені Богом, мова для царя (мова царя), якого наставляла його мати.	Слова Лемуїла.
V.	25 – 29	Приповідки Соломона, які зібрані люди Єзекії, царя юдейського.	Приповідки (вислови) Соломона
VIIb	31,10-31	–	Хвала чеснотливій жінці

В оригінальному тексті (іврит), можна побачити, що в Приповідках є рима та гра слів. Часте використання метафор, образів, парадоксів та ін. Ці висловлювання зібрані як життєві практичні висновки під час спостережень, зроблених людським розумом та досвідом. Приповідки можуть вразити читача, відповідно можуть закарбуватись в пам'яті. Таким чином, приповідки, виконують функцію дидактичного інструменту та етико-поведінкового вказівника⁹⁹. Ці інструменти, батьки можуть використати для навчання дітей. Зазвичай, повчання відбувалось в будинку батьків – основне місце навчання в стародавньому Ізраїлі. Книга адресована підлітку чи молодій особі, яка розпочинає самостійне, доросле життя. Щоб вберегти від негативного зовнішнього впливу, батько і матір повчають (Прип 1,8; 31,26), закладають фундамент, на який молода особа в критичний момент зможе опертись. Книга Приповідок озброює батьків практичним повчанням, яке допоможе дітям долати спокуси в біганині за легкими грошима, пропоновані нечестивими чоловіками (1,10-19; 2,12-15), спокуса легкодоступними статевими зв'язками,

⁹⁹ Див. Yoder C. *Proverbs*, 1090.

запропонованими невірними дружинами (2,16-19; 5,1-23; 6,20-35; 7,1-27; 9,13-18)¹⁰⁰.

Серед науковців немає одної думки про умови, в яких виникали подібні повчання. Є декілька припущень: 1) сім'я – це ідеальне місце для повчань та настанов дітей про реальне життя. Також це чудовий простір для мудрісних приповідок; 2) спеціалізовані школи. Серед науковців є дискусія про реальне існування шкіл в стародавньому Ізраїлі¹⁰¹; 3) школа при царському дворі, де навчалися діти вищих чиновників¹⁰².

Матір як наставниця є унікальною згадкою, особливо, коли мова йде про давню близькосхідну літературу про мудрість. В Старому Завіті для дитини гідність обох батьків є однаковою (Лев 19,3). Щоб в устах матері була «добра наука» (Прип 31,26), спочатку вона сама повинна була отримати в юності повчання. Хоч книга звертається до сина¹⁰³, повчання стосується також дочок. Коли діти стають мудрими, то приносять батькам радість, а ті, хто не зміг успадкувати мудрість від своїх батьків, приносять їм смуток (10,1). Бо діти з дорослішанням повинні нести відповідальність за свої рішення та вчинки (Єз 18,20)¹⁰⁴.

В Книзі Приповідок суспільний порядок встановлений самим Богом, цей порядок передбачає нерозривний зв'язок між вчинками та життям. Метафора такого зв'язку є «шлях, дорога», яка часто зустрічається в книзі. Дана метафора описує рух по дорозі, що розуміється як «шлях життя». Кожне рішення має свої наслідки. Мудрі дотримуються дороги життя (Прип 2,20-21), дурні прямують дорогою смерті (1,15-19). В книзі Приповідок, справжнє життя – це спілкування

¹⁰⁰ Див. Уолтке Б. *Притчи: Богословие книги* // Элуэлл У. (ред.). *Евангельский словарь библейского богословия*. Санкт-Петербург 2000, 829.

¹⁰¹ Дивись другий розділ, 37.

¹⁰² Див. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет*, 392.

¹⁰³ В давньому Ізраїлі чоловіки мали на собі основну відповідальність утримання сім'ї, тому акцент повчання є до сина.

¹⁰⁴ Див. Уолтке Б. *Притчи: Богословие книги*, 829.

з вічним і живим Богом. На прикладі Бут 2,17, можна побачити, що припинення взаємовідносин з Тим, хто є джерелом життя, означає смерть¹⁰⁵.

1.4. ВИСНОВОК

Серед держав Близького Сходу важливу літературну спадщину мудрості залишили Єгипет – «повчання Аменепоме» – та Месопотамія – «повчання Шурупака». Коли ж Ізраїль з'явився на арені Близького Сходу, то перейняв досвід спадщини цих народів, витворюючи своє унікальне розуміння мудрості: Божої Премудрості. Серед біблійних книг про мудрість, Книга Приповідок вирізняється синтезом порад та настанов для успішного життя. В цілому, давню мудрість Ізраїлю можна визначати як «богослов'я практичного розуму». В цьому баченні розум та його знання спрямовані не тільки в теоретичне пізнання, а на практичність життя¹⁰⁶.

Основна мета книги Приповідок – передати практичне знання, засноване на життєвому досвіді, спостереженням за природою та суспільством. За це передання відповідальне старше покоління. Отримавши з роками практичну мудрість, старші діляться з молодшим поколінням, яке дорослішає та набирається розуму (Прип 1,2-6). Повчання мудреців готують читачів до подолання труднощів та нагадують: грішники та нечестивці прагнуть до тимчасового, швидкого успіху, але за вірність та чесність буде нагорода. Справедливість переможе, оскільки за нею стоїть Суддя-Творець всього сущого¹⁰⁷.

¹⁰⁵ Див. Уолтке Б. *Притчи: Богословие книги*, 828.

¹⁰⁶ Див. Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*, 431.

¹⁰⁷ Див. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библиейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 733.

РОЗДІЛ 2

ЕКЗЕГЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ (ПРИП 9,1-6 ТА ПРИП 9,13-18)

2.1. ВСТУП

Персоніфікована Мудрість – унікальна постать в Старому Завіті. Ця особа зустрічається тільки в книзі Приповідок. Навіть в інших культурах науковці не можуть назвати божество відоме під іменем мудрості. Зазвичай, це була тільки властивість притаманна божествам.

Жінка Мудрість раптово з'являється на першому плані, бере на себе роль активної учасниці в повчанні молодого особи. Вона має суперницю – Глупоту, між ними точиться конфлікт інтересів. У цій главі розглядається контрастне бачення бенкетів Мудрості та Глупоти. Метафорично автор показує два вибори, які стоять перед юнаками: шлях життя чи смерті. В момент вибору головними дійовими особами стають запрошені на бенкет. Тому вся відповідальність лежить на запрошених гостях. Боротьба за вибір переривається невеличкою паузою інтерлюдії (Прип 9,7-12)¹. В даному випадку не можна вибирати середину, нейтральну позицію – вона прирівнюється до шляху смерті. Молода особа повинна зробити чіткий вибір, який визначить подальше її життя.

Обидві жінки націлені на молоде покоління, це часто «наївні», недосвідчені особи. Про них йде мова як про «безумних», яким не вистає чуття вибирати добро. Обидві: Мудрість і Глупота прагнуть вплинути на цільову аудиторію, використовуючи дієві інструменти. Обидві використовують загальнодоступні місця для промови. Обидві мають будинки, в які запрошують своїх гостей на бенкет. Маючи стільки подібностей, постає проблема для молодого особи: як

¹ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*. New York 2004, 98.

розрізнити цих двох жінок і зробити правильний вибір²? Батьківське повчання, котре з'являється на сторінках книги Приповідок, націлене на правильні акценти у виборі. Коли молода особа не знає, куди прямувати, страх може привести до неправильного вибору. Саме в цей кризовий період особа потребує наставників: батьків, добрих друзів, вчителів тощо.

«Людина є те, що вона їсть»³, – слова Людвіга Фейєрбаха, які прекрасно відображають остаточний результат вибору трапези. За кожним свідомим і добровільним вибором слідує відповідальність. Всі, хто обирає трапезу Мудрості, зможуть насититись вповні її стравами, уподібнитись до неї, стати мудрими. Інші, які обирають Глупоту, отримують наслідки, хоча їм на початку здаватиметься солодким цей стіл. Однак, наситившись дурості вони стають рабами, а їхній кінець очікує в Шеолі.

2.2. ПРИП 9,1-6: БЕНКЕТ МУДРОСТИ

2.2.1. Текст

А. Виділення уривку

Уривок (Прип 9,1-6) написаний під впливом попередніх глав про мудрість⁴, особливо таких, як (Прип 8,22-36), де описується універсальність Мудрості та її божественне джерело. Деякі науковці погоджуються з Г. Бострем, який вважає, що опис Мудрості в (1-6) є другорядним, оскільки складається на основі попередніх розділів, особливо 7 глави⁵. Однак, стиль написання (Прип 9,1-6) відрізняється, образ Мудрості, в даному уривку є унікальним⁶.

Варто зауважити, що мудрість в Приповідках 8 глави виступає в другій особі однини. В (Прип 9,1-6) Мудрість вказується в третій особі однини.

² Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*. New York 2004, 98.

³ Wierlacher A. *Der Mensch ist, was er isst // Wierlacher A. (ред). Janburg Fur Kulinaristik. The German Journal of Food Studies and Hospitality*. Walldorf 2017, 524.

⁴ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs / David J. (ред). England 1994, 43.*

⁵ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary: Proverbs*. Т. 22. Dallas 2002, 57.

⁶ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 43.

На початку головна особа в (Прип 9,1-6) постає персоніфікована Мудрість, яка кличе на бенкет. Далі раптово змінюється тема уривком (Прип 9,7-12). Дану перикопу не будемо розглядати в роботі, позаяк це не відповідає темі роботи⁷. Наступні шість віршів (9,13-18), доповнюють главу, бо зображають антагоніста жінки Мудрості, жінку Глупоту⁸. Мейнхолд припускає, що мета уривків (1-6) та (13-18), – висновок до першої частини книги Приповідок 1–9 глав. Ймовірно, намір полягав у тому, щоб довести до кульмінації розвиток думки першої частини книги, залишити читачів із яскравими образами щодо вибору між життям та смертю⁹.

Отже, (Прип 9,1-6), це окрема одиниця тексту, яка описує Мудрість і водночас протиставляється до (13-18), де зображено Глупоту.

Б. Питання лексики

Мудрість (Прип 9,1) «חכמה» (hokma). В Святому Писанні термін має широке значення: майстерність у війні (Іс 10,13), управління (Втор 34,9; Іс 29,14), кмітливість, яку найчастіше приписували Соломонові (1 Цар 2,6; 3,28; 5,9). Також поняття мудрості стосується етики¹⁰ та релігійності: ототожнюється із

⁷ Не має простого пояснення причини появи уривку. В звичному єврейському тексті (Прип 9,7-12) складно визначити мету цих віршів. У версії LXX, є доповнення після 10 та 12 віршів, однак, це ще ускладнило пояснення їх походження. (Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary: Proverbs*, 57.) Деякі науковці вважають, що присутність цих віршів пов'язано з помилкою писаря, тому що, уривок 7-12 перериває логічну послідовність уривків 1-6 та 13-18, тому мають до них ніякого відношення (Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 46.). Деякі науковці вважають, що (Прип 9,7-12) є другорядним уривком, який був взятий із різноманітних збірок літератури про мудрість. Ці вірші є невеличкими афоризмами, які складаються з чотирьох незалежних сегментів: 7-9, 10, 11 та 12. Маккейн вважає, що додали 7-12, щоб показати Мудрість в ролі вчителя. Голдінгей вважає, що до Прип 9,1-6, треба додати 11 вірш, який є оригінальним ядром 9 глави. Мейнхолд припускає, що уривок (Прип 9,7-12) є перехідним до другої збірки Прип 10-31. Див. Fox M. *Proverbs 1-9: A New Translation with Introduction and Commentary*. London 2008, 305. Інколи науковці називають уривок «інтерлюдія», музичний термін, що означає невеличкий твір, який є переходом до наступної, більшої музичного уривку, наче підготовлює слухачів до наступного уривку.

Отже, уривок Прип 9,7-12 є пізнішим доповненням. Деякі науковці називають доповнення незалежними віршами, (Див. Terence F. *Proverbs* // Raymond E. (ред) та ін. *The Jerome Bible Commentary*. «Б. м.» 1968, 497.) які знову звертаються до традиційної теми праведника та грішника, між вибором життя та смерті. Див. Горгульйо Х. та ін. *Книга Приповідок* // Фармер Р. (ред.) та ін. *Міжнародний Біблійний коментар*. Т. 3. Львів 2018, 152.

⁸ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 57.

⁹ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 44.

¹⁰ Етика – це моральний погляд, поведінка, яка вчить нас відповідально користуватись своєю могутністю: наука, технологічний прогрес, тіло людини. Див. Мольтман Ю. *Наука и Мудрость: К Диалогу Естественных Наук и Богословия* / перекл. Корнеев О. – Янзина Э. Москва 2005, 129.

Законом (Сир 24,8-36; Втор 4,5-6)¹¹; нею Господь заснував землю (Прип 3,19)¹²; Бог наділяє Мудрість характерними рисами особи, тобто вона має окреме існування. Її створено швидше всесвіту (Прип 8,22-31)¹³; мудрість будує будинок, кличе на бенкет (9,1); навчає (1,20; 8,1; 8,11); дарує послідовникам божественний дух (1,23); хто її шукає, стає мудрим та отримує велику винагороду (8,14)¹⁴.

Основні синоніми до терміну *chakham*¹⁵, це *bin*, *bina* і *tobuna* (Втор 32,28; Іов 32,8). Дієслово *bin* використовується в більш ширшому значенні: «міркувати», «розрізняти», «зрозуміти», а іменники *bin* фактично є синонімами до слова *hokma* (Прип 4,7)¹⁶.

В контексті стародавнього Близького Сходу, персоніфікована жінка Мудрість¹⁷ є унікальним явищем. В давнину вважали, що тільки божество могло володіти мудрістю. В Старому Завіті Мудрість ніколи не зображувалась як окреме незалежне від Господа божество. Тому Мудрість не слід розглядати як іншого бога, щоб це порушило монотеїстичної моделі. Вона належить цілком Богові, бо мудрість є одним з Його атрибутів¹⁸.

Постать жінки в образі Мудрості є цікавим явищем в контексті Близького Сходу. Роль жінки в Ізраїлі були обмеженою, адже старозавітна культура була патріархальною¹⁹. Книга Буття пояснює таку причину підпорядкування жінок чоловікам: через наслідок гріха (Бут 3,16)²⁰. На загал, в стародавньому світі жінки перебували під пануванням чоловіків соціально та юридично. Вдома права жінки з чоловіком були рівні, хоча Тора (Бут 3,16) все ж ставить жінку на

¹¹ Див. Горелов А. *Мудрость* // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 3. Москва 2007, 633.

¹² Див. Brown-Driver-Briggs. «חַכְמָה» (*hakmoth*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 315.

¹³ Harris L. (ред.) та ін. «חַכְמָה» (*hakam*). *Theological wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

¹⁴ Див. Brown-Driver-Briggs. «חַכְמָה» (*hakmoth*), 315.

¹⁵ Єврейське дієслово *chakham* здебільшого використовується в *qal*, що розуміється як *бути мудрим*. В *piel* дієслово має значення *робити розумним* або *навчати*. Див. Harris L. (ред.) та ін. «חַכְמָה» (*hakam*).

¹⁶ Див. Harris L. (ред.) та ін. «חַכְמָה» (*hakam*).

¹⁷ Навіть в цілому Писанні, персоніфікація жінки Мудрості є унікальним явищем, бо не зустрічається в поза глав книги Приповідок 1–9. Див. Harris L. (ред.) та ін. «חַכְמָה» (*hakam*).

¹⁸ Див. Harris L. (ред.) та ін. «חַכְמָה» (*chakam*).

¹⁹ Див. Бломберг К. *Женщина* // Элуэлл У. (ред.). *Евангельский словарь библейского богословия*. Санкт-Петербург 2000, 325.

²⁰ Див. Hahn S. (ред.). *Woman*. *Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 1272.

другорядний план. Жінка не бере участі в культах, не виконує священничі обов'язки²¹. Найбільш жінок цінували в якості матерів і дружин – тих, хто народжує і виховує дітей²². Звідси була присутня культура поваги до материнства²³. Бо сама Тора стає на захист жінки, оскільки вона носить в собі життя (Втор 25,5-10)²⁴. Якщо жінка стала вдовою, вона перейшла під захист брата чи найближчого родича чоловіки. Якби вона немає дітей як вдова, вона повернулася б на захист своєї первісної родини. Жінки, в яких не було живих члени сім'ї – чоловіків – залишалися покинутими. Тому одним з варіантів виходу із ситуації ставала проституція чи рабство²⁵. Хоча жінки іноді виконували важливі обов'язки, в тому числі керівні. Девора була суддею Ізраїлю, подібно до Маріям (Вих 15,20-21), пророчиця Хульда (2 Цар 22,11-20), Яель (Суд 4)²⁶.

Будинок (Прип 9,1) «בַּיִת» (bayith). Термін найчастіше використовується в розумінні помешкання збудованого із твердих матеріалів: каменю, деревини та глини (Лев 14,45). Іншими словами, це звичайне житлове помешкання (Бут 19,2)²⁷. Слово «בַּיִת» в залежності від контексту може мати різне значення. Може розуміється як домашнє господарство, тобто приміщення для свійської худоби (Вих 9,19-20). В Лев 18,9; Бут 18,19; Іов 8,15 розуміється як дім батьків, всієї сім'ї. Використовується для позначення династії: «дім Давида» (1 Цар 12,19)²⁸. В переносному значенні, як тіло людини (Іов 4,19)²⁹. Також може означати певні обставини чи умови життя, наприклад «дім неволі» (Вих 13,3; Втор 5,6)³⁰.

Будинок, можливо, був прямокутної форми із внутрішнім подвір'ям. На дверях, ймовірно, був дерев'яний брус, як перегородка, та два вертикальних дверні прорізи. Приготування їжі зазвичай робилося на вулиці. Вікна були відкритими, інколи перекриті решіткою. Стелі підтримувались дерев'яними

²¹ Див. Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Жінка. Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 293.

²² Див. Бломберг К. *Женщина*, 325.

²³ Див. Hahn S. (ред.). *Woman*, 1272.

²⁴ Див. Леон-Дюфура К. *Жінка*, 293.

²⁵ Див. Hahn S. (ред.). *Woman*, 1272.

²⁶ Див. Бломберг К. *Женщина*, 326.

²⁷ Див. Brown-Driver-Briggs. «בַּיִת» (*chakam*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 109.

²⁸ Див. Ryken L. (ред.) та ін. *House. Dictionary of Biblical imagery*. Leicester 1998, 1349.

²⁹ Див. Brown-Driver-Briggs. «בַּיִת» (*chakam*), 109.

³⁰ Див. Ryken L. (ред.) та ін. *House*, 1350.

балками, які були обліплені глиною. Великі будинки підтримувались стовпами (Суд 16, 26), таку розкіш могли дозволити царі чи багатії³¹. Немає археологічних доказів, які б підтверджували, що в той час у внутрішніх дворах палестинських домів будували сім колон³².

Стовп (Прип 9,1) «אָמּוּד» (ammud). Основна функція стовпа – бути опорою для будівлі. Тільки багаті могли будувати будинки із стовпами (Суд 16,26), наприклад, царський дім Єрусалима з багатьма стовпами (1 Цар 5-7). Храм також мав стовпи (1 Цар 9,1)³³. «Однак, в храмі Соломона два стовпи стояли вільно, поза ганком (1 Цар 7,15-22). Можливо, вони мали символічний характер, не функціональну мету»³⁴. Можливо, будинки із конкретною цифрою, тому сім стовпів – збіг. Зазвичай, будинки будували з різною кількістю стовпів. Наприклад, у святині Акіту в Асирії було два ряди із семи стовпів, а стовпи храму Соломона мали сім сітчастих прикрас (1 Цар 7,17)³⁵. В цілому, пояснення семи стовпів (Прип 9,1) має різне значення, це можуть бути функціональні стовпи будинку, або йшлося про символізм: космічне значення (Іов 9,6; 26,10-11; Пс 75,3)³⁶.

Бенкет (Прип 9,2) «שֻׁלְחָנָה» (shulhana). Термін може означати звичайний стіл (Вих 25,23; 1 Сам 20,34), а також бенкет, трапезу. Часто вказує на царську трапезу (Суд 1,7; 1 Сам 20,29, 1 Цар 2,7; 2 Хр 9,4, Іс 21,5). Також, означає, трапезу в контексті особливого привілею певним особам (2 Сам 9,7; 9,10); Звична приватна трапеза (1 Цар 13,20; Пс 23,5; 128,3); Бенкет із Мудрістю (Прип 9,2)³⁷.

Простодушний (Прип 9,4) «פֶּתִי» (peti). Термін вказує на простодушних, наївних осіб (Прип 9,4; Пс 19,8; 116,6; Прип 22,3)³⁸. Основне значення дієслова «פָּתַח» (pata) – *бути відкритим*³⁹, тобто простодушні відкриті на мудрість та

³¹ Див. Harris L. (ред) та ін. «בַּיִת» (bait). *Theological wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

³² Див. Terence F. *Proverbs*, 497.

³³ Див. Brown-Driver-Briggs. «חַכָּמָה» (chakam), 109.

³⁴ Perdue L. *Proverbs. Interpretation, a Bible Commentary for Teaching and Preaching*. Louisville 2000, 149.

³⁵ Див. Fox M. *Proverbs 1-9*, 297.

³⁶ Див. Koehler L. – Baumgartner W. «אָמּוּד» (ammud). *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Т. 2. Leiden 1995.

³⁷ Див. Harris L. (ред) та ін. «פֶּתִי» (peti). *Theological wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

³⁸ Див. Brown-Driver-Briggs. «פֶּתִי» (peti). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 834.

³⁹ Див. Harris L. (ред) та ін. «פָּתַח» (pata).

глупоту (Прип 9,4; 9,16). Потребують повчання, бо є незрілими людьми, вірять у що завгодно (Прип 14,15). Через це простодушні, можуть легко вводиться в оману та відступати від мудрості (Прип 1,32; 7,7; 9,6; 22,3)⁴⁰. Якщо простодушний відмовляється вчитися, отримує в нагороду дурість, морально та духовно деградує (Прип 14,18). Щоб досягти моральної та духовної зрілості, наївних автор книги заохочує до розсудливості (Прип 1,4), що дасть змогу побачити мудрість (Прип 8,5), і оселитися в її домі (Прип 9,4). Інакше, спокусившись, обирають шлях смерті: гріх, пограбування та вбивства (Прит 1,10-14)⁴¹.

Безумний (Прип 9,4) «חָסֵר־לֵב» (hasar-leb). Слово складається з двох окремих термінів.

Перший термін «חָסֵר» (haser) – прикметник, що означає нестачу, потребу. Використовується в певному контексті як нестача мудрості чи розуміння. Таким чином термін часто зустрічається в мудрісній літературі. Зазвичай, прикметник характеризує людей, виражаючи велику потребу мудрості та розуму, який веде до Бога. Кому не вистачає розуму, чинять гріх (Прип 6,32); заслуговують на побиття батогами (Прип 10,13); принижують своїх ближніх (Прип 11,12); слідує за марними справами (Прип 12,11); радіють більше дурістю (Прип 15,21); пусті обіцянки (Прип 17,18); ледарі (Прип 24,30). Якщо правитель недоумок, то стає тираном (Прип 28,16). Навіть матеріально забезпечена людина без Бога не спроможна насолоджуватися цим благом (Проп 6,2). Отже, якщо комусь не вистачає мудрості, то він або вона проявляє свою дурість повсюди (Проп 10,3). Хто усвідомить цю нестачу, зможе отримати мудрість, звернувшись до її джерела – Господа (Прип 9,4)⁴².

Другий термін «לֵב» (leb), зазвичай стосується людини, означає серце, розум, воля, внутрішня людина. «Термін практично стає синонімом в значенні розуму (2 Хр 9,23; Прип 11,12), знання (Втор 29,3; Прип 14,10; 22,17,), усвідомлення (2

⁴⁰ Див. Brown-Driver-Briggs. «פֶּתִי» (peti), 834.

⁴¹ Див. Harris L. (ред) та ін. «פֶּתִי» (peti).

⁴² Див. Harris L. (ред) та ін. «חָסֵר» (haser). *Theological wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

Цар 5,26), розуміння (Іс 44,20)»⁴³. В побутовому значенні термін вказує на ремісників (Вих 28,3; 31,6; 35,10). В залежності від контексту, термін може позначати тільки до інтелектуальні властивості (1 Мак 8,17)⁴⁴. Назагал, в Біблійній антропології, людське серце є джерелом свідомості, мислення та волі, місцем, неписаного Божого Закону (Рим 2.15). Серце також є місцем, де живе мудрість, тому мудрих ще по-іншому називають, «мудрі серцем» *chakam leb* (Іов 9,4; 37,24; Прип 10,8; 16,21, Прип 16,23; Проп 8,5). Джерелом мудрості – Бог, який може дати мудре серце (1 Цар 3,12; Сир 6,37б), хист та вміння (Вих 31,6; 36,2)⁴⁵.

В Святому Письмі термін (*leb*), набагато менше використовується в значенні фізичного чи матеріального серця (1 Сам 25,37; 2 Цар 9,24). Здебільшого стосується внутрішнього, абстрактного серця, тобто в значенні внутрішньої чи духовної людини. Назагал, в Писанні практично кожна духовна функція людини приписується серцю⁴⁶. Серце, також, є джерелом емоцій. «Позитивні емоції: радість (1 Хр 16,10), любов (Суд 16,15), вірність (2 Сам 15,6), втіха (Іс 40,2). Стосовно негативних емоцій: горе, жаль (Бут 6,6), розбите серце (Пс 34,18), презирство (2Сам 6,16), заздрість (Прип 23,17), гнів (Прип 19,3)»⁴⁷.

Вино (Прип 9,5) «יַיִן» (*yayin*). Термін вино означає звичайний алкогольний напій зроблений з винограду. Могли використовували для відновлення фізичної сили (Бут 14,18; 27:25; Суд 19,19, 2 Сам 16, 2, Ос 14,8); дає радість (2 Сам 13,28, Зах 9,15; Ест 1,10; Проп 9,7; Пс 104,15); дається для святкування (Втор 14,26); стан сп'яніння (1 Сам 1,14; Бут 9,21); в метафоричному розумінні, є напій мудрості (Прип 9,2; 9,5)⁴⁸. Вино може символізувати все, що приносить радість: дружба (Сир 9,13), любов (Пп 1,3;4,10), і взагалі радість (Проп 10,19; Зах 10,7; Юд 12,13). В контексті може мати есхатологічне значення. Старий Завіт вказує,

⁴³ Harris L. (ред) та ін. «לֵב» (*leb*). *Theological wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

⁴⁴ Див. Фрейн Ж. – Ваной А. *Серце*, 718.

⁴⁵ Див. Müller G. «חָכָמָה» (*chakam*) // Botterweck G. (ред). *Theological Dictionary of the Old Testament*. Т. 4. Ringgren 1974, 372.

⁴⁶ Див. Harris L. (ред) та ін. «לֵב» (*leb*).

⁴⁷ Harris L. (ред) та ін. «לֵב» (*leb*).

⁴⁸ Див. Brown-Driver-Briggs. «יַיִן» (*yayin*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 406.

які покарання чекатимуть на народ, який відкинув Господа (Міх 6,15; Втор 28,39) в символічному значенні йтиметься про позбавлення вина. Народові залишається пити чашу «гніву Божого» (Іс 51,17). Хто залишається вірним Господеві, тим щастя зображується у великій кількості вина (Ос 2,22; Єр 31,12; Іс 25,6)⁴⁹.

Хліб (Прип 9,5) «לֶחֶם» (*lehem*). Термін означає хліб, зерно. Для давніх євреїв це була повсякденна їжа (Вих 21,14; Чис 21,5; Втор 8,3) виготовлений з ячменю (Суд 7,13), з пшениці (Вих 29,2). Термін, також, означає гостинність, споживання їжі (Бут 18,5; Суд 19,5, Вих 27,17; 1 Цар 17,6). Квасний хліб використовують як мирну жертву (Лев 7,13)⁵⁰.

2.2.2. Композиція

1. Приготування мудрості до бенкету 9,1-3;
 - a. Мудрість будує 9,1;
 - b. Підготовка до бенкету: трапеза 9,2;
 - c. Слуги запрошують 9,3;
2. Запрошення гостей 9,4-6;
 - a. Запрошення простодушних та дурних 9,4⁵¹.

Структура Приповідок 9,1-6 показує логічний зв'язок дій Жінки Мудрості, яка спочатку будує дім (1), готує бенкет (2), дає відкрите запрошення (3-5). В кінці вона пояснює значення свого запрошення (6). На початку (1-3) Мудрість надає загальну інформацію про подію, немов підготовлюючи слухача до чогось більшого. Кульмінація промови відбувається в *оповіщенні* (3)⁵², по всьому місті, щоб всіх знали про важливу подію. До уривку (9,1-6), М. Фокс добавляє вірш 9,11, на його думку, це підсилює заклик Мудрості, немов підсумок для тих, які обрали шлях мудрого⁵³.

⁴⁹ Див. Sesboue D. *Вино*, // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 118.

⁵⁰ Див. Brown-Driver-Briggs. «לֶחֶם» (*lehem*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 536.

⁵¹ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 57.

⁵² Див. Fox M. *Proverbs 1-9*, 296.

⁵³ Див. Там само, 296.

А. Літературна критика

В (Прип 9,1-6) двічі повторюється слово «יַיִן» (ya'in) вино, що може вказувати на радість, яку несе Мудрість. Також в (Прип 9,1-6) слово «приготувала» використовується двічі, що вказує на ретельну підготовку до запрошення гостей, які є очікуваними на бенкеті.

На перший погляд є дивним, що мудрість запрошує на свій бенкет простодушних та безумців, які, здавалось, відкинули її. Однак термін «רֵפָיִם» (peti) простодушні чи наївні, не мають чіткого розрізнення, що для них добро, а що зло. Термін «חַסַר־לֵב» (hasar-leb), дослівно вказує на нестачу розуму, такі люди стають проблемою як для себе, так для суспільства. Отже, Мудрість кличе до свого дому, щоб врятувати простодушних та безумців, вберегти їх від помилок, тобто гріха.

2.2.3. Контекст

А. Історичний контекст

«Мудрість вельми цінувалася, про неї говорили у всьому стародавньому Близькому Сході»⁵⁴. Можна сказати, що це міжнародний⁵⁵ феномен, який спрямовував увагу на знання життя, на практичне досягнення та вирішення цілей⁵⁶. Тому кожен правитель мав свою раду мудреців, які допомагали йому приймати важливі рішення⁵⁷.

Впродовж історії Ізраїль зазнавав впливів потужних держав, які оточували його, особливо Месопотамії та Єгипту⁵⁸. Не виключенням стала мудрісна літературна, яка була розвинута в стародавньому світі. Месопотамська мудрість, яка бере свій початок від шумерів, наголошувала на людському досвіді та практичних порадах. Обговорювались проблеми смерті та страждання.

⁵⁴ Harris L. (ред) та ін. «חָכָמָה» (*hakam*).

⁵⁵ Див. McKenzie J. *Wisdom. Dictionary of the Bible*. New York 1965, 929.

⁵⁶ Див. Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 431.

⁵⁷ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*. Т. 2. / перекл. Рыбаков О., Цыганков Ю. (ред.). Санкт-Петербург 2011, 443.

⁵⁸ Дивись перший розділ: Аналіз Мудрості Месопотамії та Єгипту, 8-16.

Єгипетська мудрість пов'язана божеством Маат⁵⁹, яке відповідає за творення єдиного порядку по всьому Всесвіті⁶⁰. Боги та люди, також, підпорядковувались цьому порядку, за дотримання і навчання якого відповідали жреці⁶¹. Деякі науковці вважають, що частина мудрісних текстів Старого Завіту була запозичена з єгипетського твору «повчання Аменемопе». Є різні теорії⁶² походження цього повчання та його вплив на мудрісну літературу Ізраїля. Інші науковці вбачають вплив Угаритської літератури, яка за стилем нагадує книгу Приповідок, також говориться про стосунки батько-син. Ймовірно, відображує місцеву ханаанську мудрість⁶³.

Перетин культур на якому знаходився Ізраїль вплинув на зображення персоніфікованої Мудрості, яка має глибший сенс, ніж просто надавання людських ознак. Жіночий образ Мудрості справді залишається загадковим літературним явищем. Деякі науковці вважають, що такий більш привабливий літературний образ придуманий для заохочення молодої людини прийняти вчення⁶⁴. Незважаючи на зовнішні впливи, в Ізраїлі існувала своя народна мудрість. Ще до монархічного періоду в народі існували короткі вислови, прислів'я, які передавали життєвий досвід та мудрість. Передавались, зазвичай, прислів'я усно, тому могли існувати довгими століттями в побуті народу⁶⁵. «Активний розвиток мудрісної літератури Ізраїля почався з монархічного періоду, і продовжувався в часи правління Соломона (близько 961–922 рр. до н.е.)»⁶⁶. Дж. Мартін, вважає, що Ізраїль використовував освітню систему Єгипту. Спочатку в спеціалізованих школах навчали придворних дітей для державного служіння. З часом такі школи перейшли в менші міські центри, тому грамотність стала більш доступною для ширшого кола людей. Вчителів в таких школах називали «мудрецьями», саме з таких середовищ мудреців з'явилися збірники

⁵⁹ Дивись перший розділ. Єгипет: Маат, 9.

⁶⁰ Див. Wilson J. *The Culture of Ancient Egypt*. Chicago 1951, 48.

⁶¹ Див. Harris L. (ред) та ін. «חָכָם» (*hakam*).

⁶² Дивись перший розділ. Єгипет: Аменемопе, 11.

⁶³ Див. Harris L. (ред) та ін. «חָכָם» (*hakam*).

⁶⁴ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 29.

⁶⁵ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 443.

⁶⁶ Martin J. *Old Testament Guides. Proverbs* / Whybray R. (ред). Sheffield 1995, 18.

різних повчань, які зараз містяться в книзі Приповідок⁶⁷. На думку Л. Пердію, за образом Жіночої Мудрості стоїть навчальна традиція, яку формували мудреці в школах при царському дворі, храму та містах Ізраїля. Ця традиція полягала тому, що мудреці, бачивши необхідні чесноти для праведного та якісного життя, пробували передавати їх та навчати єврейську молодь, щоб ці чесноти були актуальні в індивідуальній та соціальній сферах життя⁶⁸. Р. Увайбрей вважає, що таких шкіл ніколи не існувало в Ізраїлі, тому навчання було приватного чи сімейного характеру, отже, не мало нічого спільного з підготовкою окремої професії як *мудреці*⁶⁹.

Отже, для більшості людей школи чи навіть якась приватна освіта була недосяжною. Здебільшого, навчання могли дозволити собі багаті люди, як правило при царському дворі. Тому базові знання про світ молода особа отримувала в сім'ї.

Старозавітня мудрість відрізняється серед інших культур Близького Сходу, однак, за літературними формами вони схожі. Старозавітна мудрість – це вчення про особового, живого Бога, який є святий, справедливий та милосердний. Він очікує від своїх вірних уподібнення, а саме здійснити перемену в житті: стати святими як Бог (див. Лев 11,44). Тому, Господь дає Закон, який допомагає на шляху цієї переміни. Це поєднання пошуку волі святого Бога з реальним людським досвідом життя відрізняється від абстрактної мудрості греків⁷⁰. В культурі давньої Греції було відоме слово мудрість «Σοφία» (Sophia). Греки пов'язували Мудрість не тільки з набуттям життєвого досвіду, але із божественним даром. Піфагор, вважав, що осягнення мудрості можливе тільки для божества⁷¹. Людина ж не здатна вповні осягнути мудрість, але може наблизитись до неї через любов до знань. Слово «φιλοσοφία» (philosophia) філософія, дослівно означає «любов до мудрості», її пошук і осягнення. Тому

⁶⁷ Див. Martin J. *Old Testament Guides. Proverbs*, 19.

⁶⁸ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

⁶⁹ Див. Martin J. *Old Testament Guides. Proverbs*, 43.

⁷⁰ Див. Harris L. (ред) та ін. «חָכָם» (*hakam*).

⁷¹ Див. Горелов А. *Мудрость*, 633.

основна етика грецької філософії полягала в інтелекті, тобто для греків знання – чеснота. Старозавітна мудрість акцентувала на тому, що воля людини у царині практичних питань життя повинна підпорядковуватися божественній волі. Тому єврейська мудрість не була розділена на теоретичну чи абстрактну дійсність. Це цілісне вчення, що стосувалося практичного життя з чітким розрізненням правильної та неправильної поведінки⁷².

Отже, Євреї адаптували мудрісну літературу до своєї монотеїстичної віри, зосередивши моральне вчення на темі справедливості та на дотриманні Закону Божого⁷³. Тому ідея *shakham* – це унікальний спосіб мислення, який стосується розсудливості у світських справах, вмінь у мистецтві, моральної чуйності та досвід виконання Господньої волі⁷⁴.

Бенкет Мудрості дещо нагадує елліністичний «συμπόσιον» (*symposium*) симпозіум⁷⁵, такі заходи практикувалось також і серед євреїв (див. Сир 31,12–32,13). Термін бенкет, єврейською «מִשְׁתֶּה» (*misteh*) в Сираха 32,7 та Естер 7,7 перекладається в розумінні до симпозіум, дослівно «пити». Очевидно, що про подібні бенкети знали в стародавньому Близькому Сході⁷⁶. Бенкет жінки Мудрості може нагадувати про одну грецьку практику: симпозіум як привід для філософських дискусій, з яких симпозіум Платона був найвідомішим прикладом. Особливо з 4 ст. до н. е., симпозіуми – це місце для представлення поезій, мудрості та ерудиції⁷⁷. Сирах описує бенкет у єврейському баченні (Сир 32,1-13). Він говорить про важливість доречної поведінки та прояв своєї мудрості на симпозіумах. В контексті книги Приповідок не вистачає більш детального опису бенкету Мудрості. Тому впевнено стверджувати, що елліністичний симпозіум – це також бенкет Мудрості, не можна. Інакше, бенкет мудрості міг би розумітись

⁷² Див. Harris L. (ред) та ін. «מִשְׁתֶּה» (*hakam*).

⁷³ Див. Martin J. *Old Testament Guides. Proverbs*, 19.

⁷⁴ Див. Harris L. (ред) та ін. «מִשְׁתֶּה» (*hakam*).

⁷⁵ Грецький симпозіум – офіційне зібрання, яке супроводжувалось вжиттям алкоголю. Вино змішували в спеціальній посудині. У версії LXX, чітко вказано, що Мудрість, також, змішувала вино в посудині (Прип 9,2). Бенкет супроводжувався живою музикою, читанням поезій та іншими розвагами. На таких зібраннях, зазвичай, доходило до сп'яніння та до сексуальних стосунків. Контролював бенкет симпозіарх, якого ще називати *королем*. Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 305.

⁷⁶ Див. Там само, 305.

⁷⁷ Див. Ford A. *The Origins of Criticism. Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*. Oxford 2002, 25.

як симпозиум філософів чи мудреців. Місце, де їдять, п'ють вино, дискутують і слухають повчання Мудрості, яка є наче симпозіарх, керує всім процесом⁷⁸.

Мудрість підготовлює їжу для бенкету, зарізала свою худобу для святкування. В давнину звичайні євреї старались берегти свою худобу, тому не часто мали можливість покуштувати смаженого ягняти або теляти, тільки на визначні події⁷⁹, бо «м'ясо та вино – це була святкова їжа»⁸⁰. Бенкети часто були пов'язані з культовими⁸¹ святкуваннями⁸². Зрештою, коли влаштовували бенкет, на стіл готували добірні страви та напої, традиційно ставили вино. Зазвичай, напій розбавляли водою, три літри води на один літр вина, також потім його приправляли різними спеціями⁸³.

На думку М. Мілес бенкет може нагадувати Угаритський міф про «Ваал-Аната», який має схожі мотиви. Бог Ваал запрошує інших богів до свого новозбудованого палацу на банкет: «Мій дім я збудував із срібла, палац із золота». Ваал готується до бенкету, вбиваючи добірних волів, баранців та інших тварин. Коли ж прийшли всі боги, то до них промовляє Ваал: Тож, боги, їжте і пийте⁸⁴. Однак, завдяки науковим дослідженням, мотив бенкету був більш детально досліджений в інших стародавніх текстах. Святкову трапезу «Хуррія» описано в «епосі Керета», де її послідовність схожа до того, що відбувається в Приповідках 9,2-3⁸⁵.

Бенкет готовий, тому Мудрість посилає слуг, щоб запросити гостей. В давньому Ізраїлі було прийнято розсилати два запрошення. Перше – завчасно сповіщали гостей про день та час святкування. Друге запрошення – в сам день

⁷⁸ Див. Murray H. Lichtenstein. *The Banquet Motif in Keret and in Proverbs 9* // janes.scholasticahq.com (18.03.2020).

⁷⁹ Див. Уирсби У. *Комментарій на Ветхий Завет*, 453.

⁸⁰ Forestel J. *Proverbs* // Raymond E. (ред) та ін. *The Jerome Bible Commentary*. «Б. м.» 1968, 497.

⁸¹ Деякі науковці вбачають схожість бенкету Мудрості на торжестві царювання Яхве та Ваала. (Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.) В даному контексті, мова йде про дієслово «tabaḥ», який на відміну від «zabaḥ», не вказує на ритуальну жертву, завжди використовується в значенні простого забою свійських тварин. (Див. 1 Сам 9,23-24). Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

⁸² Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

⁸³ Див. Уирсби У. *Комментарій на Ветхий Завет*, 453.

⁸⁴ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 91.

⁸⁵ Див. Murray H. Lichtenstein. *The Banquet Motif in Keret and in Proverbs 9*.

бенкету, щоб дізнатися точно, хто прийде. В даному уривку (Прип 9,1-6), не вказано про перше, завчасне запрошення. Слуги кажуть: Приходьте вже!⁸⁶.

Мудрісна література Ізраїля зазнавала різні зовнішні впливи від інших культур. Використавши інструменти давньої мудрісної традиції, Ізраїль виробив своє унікальне бачення через призму монотеїзму. Як приклад, нововведенням стала персоніфікована жінка Мудрість. Її бенкет може нагадувати інші трапези з різних міфів чи релігійних культів. Однак це тільки схожість за деякими спільними ознаками.

Б. Біблійний контекст

Тема мудрості зустрічається у всіх трьох частинах ТАНАК⁸⁷, а також в деяких книгах Нового Завіту (Як 3,17; Йо 1; 1Кор 1,21-24). Якщо в Законі та Пророках мудрість згадується здебільшого в контексті певних книг, то в Писаннях (кетувім), мудрість виділяється окремою тематикою.

«В історії спасіння Мудрість діє як посланець Бога. Вона оселилася в Ізраїлі, в Єрусалимі, як дерево життя (Сир 24,7-19), проявила себе у конкретній формі Закону (Сир 24,23-34)»⁸⁸, тому вияв мудрості людини передбачає дотримання Законів Заповіту (Втор 4,6; див. Сир 24,23-34; 38,24-39)⁸⁹. У Второзаконні мудрість вбачали у виборі між життям та смертю⁹⁰, це бачення тісно пов'язане з послухом чи зневагою до Тори (Втор 6,1-3; 8,11-20; 11,13-17; 28,1-68)⁹¹.

Мудрість схожа на пророків: робить докір дурним, говорить про наслідки, які їх чекатимуть, а саме суд (Прип 1,20-33) та смерть (Прип 9,18). Праведним дає скористатися своїми благами (Прип 8,1-21)⁹². В двох місцях Пророків, з мудрістю ототожнювали певне коло людей: священників та пророків (Єр 18,18;

⁸⁶ Див. Уирсби. У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 453.

⁸⁷ Єврейський канон.

⁸⁸ Baruso A. – Grelot P. *Мудрість/Премудрість* // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 448.

⁸⁹ Див. Hahn S. (ред.). *Wisdom. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 1264.

⁹⁰ Розвивається ідея, що за добрі вчинки людина винагороджується багословеннями від Бога. За вчинене зло, покарання – смерть Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 61.

⁹¹ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

⁹² Див. Baruso A. – P. Grelot, *Мудрість/Премудрість*, 448.

див. Єз 7,26)⁹³. Вони зберігали Закон Мойсея та були передавачами народу Божої волі⁹⁴.

Третя частина ТАНАКу, а саме Писання, представляє мудрісну літературу як богословський висновок до Тори та Пророків. В Писаннях найбільше зустрічається мова про мудрість. Здебільшого, представлена книгами Іов, Проповідник та Приповідки. Деякі Псалми теж підпадають під цю категорію (Пс 1; 36; 48; 72; 111; 126; 127). На загал, в контексті мудрісних книг, Писання поділяються на два напрямки. В першому випадку робиться акцент на двох богословських проблемах: страждання праведників⁹⁵ та яким є сенс життя⁹⁶. Науковці називають цю мудрість вищою або думаючою. Другий тип більш практичний, бо це актуальні питання життя людини: чесність, працьовитість, сексуальна чистота, сімейні відносини. Ці теми добре розвинуті в книзі Приповідок. Таку мудрість називають практичною⁹⁷.

В книзі Ісуса, Сина Сираха, мудрість прирівнюється до Закону. Дотримання Закону народжує мудрість, а мудрість полягає в дотриманні Закону (Сир 15,1; 21,11). Підтвердження цього бачення, підсумок повчання Проповідника⁹⁸: «Бога бійся і заповідей Його пильнуй, бо в цьому уся людина» (Проп 12,13).

2.2.4. Інтерпретація

Мудрість розпочинає свою діяльність із будівництва будинку. Символіку будинку трактують по-різному: працьовитість, старанність, розумний спосіб життя чи образ теократичного царства⁹⁹. Ці образи показують, що Мудрість

⁹³ Див. Boadt L. *Wisdom, Wisdom Literature* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000 1380.

⁹⁴ Див. Розанов Н. *Пророк Иеремия* // Лопухин А. (ред.). *Толковая Библия или Комментарий на все книги Святого Писания: Ветхого и Нового Завета*. Т. 6. Петербург 1904, 65.

⁹⁵ Книга Іова.

⁹⁶ Книга Проповідника.

⁹⁷ Див. Баллок. К. *Мудрость* // Элуэлл У. (ред.). *Евангельский Словарь Библейского Богословия*. Санкт-Петербург 2000, 591.

⁹⁸ Див. Там само, 591.

⁹⁹ Див. Буззел С. *Причти Соломоновых* // Харчлаа П. (ред.) *Толкование Ветхозаветных книг*. Т 2: *От Первой Книги Царств По Книгу Песни Песней* / перекл. Череватой И. Киев 1993, 536.

проявляється в практичних, повсякденних справах людей¹⁰⁰. Назагал, коментатори надають будинку космологічну символіку та практичне значення. В першому випадку (Прип 8,22-31), Мудрість, наче архітектор, спочатку проектує, а потім будує всесвіт¹⁰¹. В другому випадку, це просто великий, чудовий будинок чи палац, який може вмістити тих, хто приймає запрошення¹⁰². Процес будівництва будинку має глибокий підтекст, який вказує на стабільність, постійність, багатство, соціальний статус. Мудрість дає певність, бо пропонує безпечне та міцне житло¹⁰³. Та цей будинок будується, щоб до нього прийшли запрошені. Ті, хто потребує мудрості.

Ті, хто відгукнеться на запрошення, зможуть отримати мудрість¹⁰⁴. Немов учні, які живуть біля вчителя та слухають його слово.

В символізмі семи стовпів чи колон будинку Мудрості існують безліч теорій. Наприклад, сім планет або сім днів створення¹⁰⁵ в процесі якого була присутня Мудрість. «Сім книг закону, сім дарів Святого Духа (Деліцш), сім епох Церкви, Сім Таїнств, сім глав книги Приповідок»¹⁰⁶, сім вільних мистецтв (Хейденхем). Деякі коментатори пов'язують символу семи з Яковом 3,17, де мудрість: «1) чиста, 2) мирна, 3) скромна, 4) покірлива, 5) повна милосердя та добрих плодів, 6) безстороння, 7) нелицемірна»¹⁰⁷. Також, існує давнє єврейське пояснення, в Мідраші. Тора зійшла із небес, як дар для людей (Мідраш S 25)¹⁰⁸ чи сім твердей, земель¹⁰⁹. Л. Пердю бачить тут акт висікання Мудрістю семи стовпів, що може вказувати на образ каменяра, який витесав та прикрасив стовпи (див. 1 Хр 22,2)¹¹⁰. Ф. Хітциг та П. Скехан, взагалі вважають, що власне текст

¹⁰⁰ Див. *Мудрость* // Райкен Л. (ред.) та ін. *Словарь Библейских Образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 639.

¹⁰¹ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹⁰² Див. Aitken K. *Proverbs*. // Barton J. – Muddiman J. (ред.). *The Oxford Bible Commentary*. Oxford 2001, 405.

¹⁰³ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 89.

¹⁰⁴ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹⁰⁵ Див. Калужный С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библиейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 746

¹⁰⁶ Там само, 746.

¹⁰⁷ Там само, 775.

¹⁰⁸ Див. Глаголев А. *Притчи Соломоновы* // Лопухин А. (ред). *Толковая Библия или Комментарий на все Книги Святого Писания: Ветхого и Нового Завета*. Т. 6. Петербург 1904. 453.

¹⁰⁹ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

¹¹⁰ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

приповідок був витесаний на семи колонах¹¹¹. До цих теорій потрібно додати наступну Дж. Грінфілда в котрій він пов'язує сім стовпів із давніми мудрецами месопотамського міфу Апкалу¹¹². Аналіз уривків допомагає побачити, що деякі інтерпретації, і близько не стосуються даного контексту¹¹³. Тому за словами Р. Мерфі: «обговорення різних теорій – це як прогулянка кладовищем, тому варто залишити їх у спокої»¹¹⁴. Однак, ці теорії можна поділити на три основні інтерпретаційні категорії: космологічні, буквальні, культові чи літературні¹¹⁵.

Завершивши будівельну діяльність, Мудрість починає підготовку бенкету: заколює тварин, змішує вино та накриває стіл¹¹⁶. Чи поширює запрошення Мудрість сама також, чи це все роблять її слуги? Виглядає, формулювання думки та запрошення за Мудрістю, а доставляли повідомлення слуги¹¹⁷. Зібрання навколо трапези єднає гостей з господарем, а їжа, що подається, є життям¹¹⁸. Скуштувавши цю трапезу, гості залишають свою дурість¹¹⁹. Цей бенкет – вічний. Мудрість завжди будує свій дім, готує бенкет, і запрошує людей до себе¹²⁰, щоб повернути всіх запрошених на шлях життя.

Мудрість посилає слуг, щоб проголошували запрошення на бенкет, їх клич чути аж на міських висотах (див. Прип 9,3). Наявність слуг, може вказувати на царське походження Мудрості. Такими слугами чи посланцями в життєвій дорозі можуть стати батьки, вчителі чи наставники¹²¹. Міські висоти, добре поєднуються з царським образом. В давнину, зазвичай, храми та палаци розміщували в найвищих рівнях міста, що символізує владу, величність, а з практичної сторони – хороший захист від нападу ворогів¹²².

¹¹¹ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

¹¹² Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 58.

¹¹³ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

¹¹⁴ Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 58.

¹¹⁵ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 89.

¹¹⁶ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹¹⁷ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 91.

¹¹⁸ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 58.

¹¹⁹ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹²⁰ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

¹²¹ Див. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых*, 746.

¹²² Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

Спочатку Мудрість зверталася до всього людства (Прип 8,4). Тепер вона направляє своє запрошення до цільової аудиторії: безумні та простодушні (9,4)¹²³. Безумні – це люди, які не знають істини, тому що вони вперті й нечутливі. Єврейською мовою безумні, дослівно, означає «позбавлені серця»¹²⁴ чи розуму¹²⁵. Проблема їхня не в низькому коефіцієнті інтелектуального розвитку чи в поганій освіті, хоча не виключено, що мова йде про небажання пізнавати Божу мудрість. Безумні – це наповненні гордістю, котрі своєю поведінкою зневажають Божі істини. Насолоджуються своєю дурістю, бо не знають наскільки є дурними¹²⁶. Простодушні – морально нестійкі та безхарактерні¹²⁷, здебільшого, стосується людей юнацького віку, які є вразливі, схильні слідувати за оманною, таким чином, постійно потребують допомоги¹²⁸. Вони піддаються під різні впливи та маніпуляції через малий життєвий досвід, обмаль знань та моральну нестійкість. Запрошення не призначене для мудрих, бо вони вже знаходяться всередині дому Мудрості¹²⁹, тому цей бенкет, приготовлений саме для безумного та простодушного¹³⁰. Прийняття запрошення – це перший крок в напрямку Мудрості. Це означає, що потрібно упокоритись та визнати свою дурість. Відповідно до бачення мудрісних книг, простодушні та безумні з насмішниками люблять прямувати своїм шляхом. Вони хочуть чути від інших підтвердження своєї правоти, що їхній шлях є правильний. Мудрі, навпаки, шукають істину¹³¹, слухають поради та вказівки, бо хто шукає мудрість – то знайде (Прип 2,1-5)¹³². Вони відгукуються на запрошення слуг Мудрості, приходять на бенкет¹³³. Однак,

¹²³ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 91.

¹²⁴ Серце в єврейській культурі, вказує на внутрішню людську сутність, тобто внутрішній вимір (1 Цар 8,23; Пс 9,1) Див. Harris L. (ред) та ін. «לב» (*leb*).

¹²⁵ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

¹²⁶ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 451.

¹²⁷ Див. Глаголев А. *Притчи Соломоновы* // Лопухин А. П. (ред). *Толковая Библия или Комментарий на все книги Святого Писания: Ветхого и Нового Завета*. Т. 6. Петербург 1904. 452.

¹²⁸ Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых*, 775.

¹²⁹ Там само, 775.

¹³⁰ Див. Буззел С. *Притчи Соломоновых* // Харчлаа П. (ред.) *Толкование Ветхозаветных книг Т. 2: от Первой Книги Царств По Книгу Песни Песней* / перекл. Череватой И. Киев 1993, 536.

¹³¹ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 451.

¹³² Див. *Мудрость* // Райкен Л. (ред.) та ін. *Словарь Библейских Образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 639.

¹³³ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 451.

є люди, яких не вартує кликати на бенкет. В Приповідках їх називають насмішниками. Ці особи є цинічними, бо насміхаються з істини та знання Мудрості. Насмішник вважає себе мудрим, тому його дратує, коли його намагаються чогось навчити (див. Прип 21,24). На противагу йому, мудрий має смиренне серце, бо усвідомлює, що ще існує багато такого, чого він не знає. Мудрий завжди хоче навчатись, навіть з критики зробить корисний висновок, від чого стає ще мудрішим¹³⁴.

В кінці Мудрість говорить імперативом: киньте безумство (Прип 9,6). Немов батько, вона повчає сина, вказує, що слід обрати. Жертвою правильного вибору стане відмова від своєї наївності, дурості та безумності. Правильний вибір, в даному випадку, вибір жінки Мудрості дасть юнакові правильні інструменти життя. За словами Дж. Мілеса:

Жити – означає бенкетувати з Мудрістю. Жити – означає уникати смерті, насолоджуватись Мудрістю. Жити – означає йти шляхом Мудрості, прямої дороги. Саме обійнявши Мудрість, зможеш охопити щастя, бо ніяка слава, ні багатство, ні блуд, ні псевдо-мудрість не можуть забезпечити щастя на все життя¹³⁵.

2.3. ПРИП 9,13-18: БЕНКЕТ ГЛУПОТИ

2.3.1. Текст

А. Виділення уривку

Межі уривку (Прип 9,13-18) доволі легко визначити. На початок уривку спостерігається різка зміна, а саме завершення уривку (9,7-12), який спрямовує погляд в інше русло. Потім відбувається різка зміна теми про жінку Глупоту 9,13. В кінці уривку висновок, тому чітко видно межі його завершення.

Глупоті притаманний цілий комплекс характеристик, взятих з попередніх уривків: спокусниця (Прип 2,16-19; 6,24-35), беззаконний хліб з вином (4,17)¹³⁶, повія (6,26) або жінка чужинка, яка приводить до смерті, позбавляє благополуччя

¹³⁴ Див. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых*, 746.

¹³⁵ Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 92.

¹³⁶ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 297.

та честі (2,1-22; 5, 1-23; 6,24-35; 7,1-27)¹³⁷. З таким набором характеристик Глупота є багатогранною фігурою¹³⁸. За словами М. Фокса розуміти жінку глупоту слід як вочленення всієї дурості, а не як просто дурну людину¹³⁹. Отже, ці уривки та багато інших, стали підсумком узагальненої дурості, що уособлена в образі жінки Глупоти (9,13-18).

Жінка Глупота протиставляється Жінці Мудрості (Прип 9,1-6). Глупота виконує ті самі дії, що і Мудрість. Вона кличе на свій бенкет, звертається до перехожих фальшивими обіцянками¹⁴⁰. Жінка Глупота описується як галаслива та безглузда жінка, яка сидить на троні свого будинку, який знаходиться на висотах міста¹⁴¹.

Б. Питання лексики

Дурнота «כְּסִילוּת» (*kesîlût*). В даному контексті, термін використовується як антитеза до *hokmâ* «жінки Мудрості» (Прип 9,1)¹⁴². Загальна характеристика Глупоти – аморальна жінка, незріла до життя в правді¹⁴³.

Дієслово *kasal* зустрічається тільки один раз в (Єр 10,8), цим терміном «нерозумні» називають тих, хто поклоняється ідолам. Від *kasal* походять терміни: *kasil* – дурень, цей термін зустрічається тільки в Псалмах, Приповідках та Проповідника. В контексті книги Приповідок, термін вказує на впертих та дурних людей, не в розумінні психічного чи інтелектуального розладу, а в схильності робити неправильний вибір; *ewil* – моральне нахабство; *nabal* – стосується невихованої людини, яка схильна до підлості¹⁴⁴.

До жінки глупоти додані ще три терміни, які описують її риси характеру:

¹³⁷ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹³⁸ Див. Там само, 149.

¹³⁹ Див. Fox M. *Proverbs 1-9*, 300.

¹⁴⁰ Див. Горгульйо Х. та ін., *Книга Приповідок*, 152.

¹⁴¹ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

¹⁴² Див. Brown-Driver-Briggs. «כְּסִילוּת» (*kesilut*). *Hebrew and english lexicon*. Oxford 1907, 493.

¹⁴³ Див. Harris L. (ред.) та ін. «כְּסִילוּת» (*ksilut*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

¹⁴⁴ Див. Там само.

1. Термін «הַמְיָה» (*homiyua*). В загальному значенні, термін підкреслює емоційне занепокоєння, сильне почуття, шум, галас¹⁴⁵. В залежності від контексту змінюється значення, наприклад: гарчати, як собака (Пс 59,7); метушня в місті (1 Цар 1,41; Іс 22,2); буйний (Зах 9,5)¹⁴⁶. Мудрість також промовляє, однак її заклик виглядає більш гідним і зрозумілим¹⁴⁷. В даному контексті термін *hmya*, означає безсоромну, «галасливу жінку» (Прип 7,11; 9,13)¹⁴⁸, підкреслюючи протиставлення жінки Глупоти до Мудрості.
2. Термін «פֶּתִי» (*peti*¹⁴⁹) означає легковажність, наївність, бездумність, нестачу розуміння¹⁵⁰. В загальному значенні, цей термін позначає наївних людей. Глупота може виглядати як довірлива, наївна жінка, хоч зображують, зазвичай, як таку, що обманює. Однак, свою брехню не полишає, щоб повірили та пішли на бенкет, Глупоті треба виглядати так, як її гості, – наївною¹⁵¹.
3. Термін «בַּל-יָדָעָה» (*bal yada*) – складений термін, означає «нічого не знає». «Хоч Глупота має самообманну кмітливість, однак є цілком неосвіченою (див. Прип 5,6; 9,13)»¹⁵².

Словосполучення «сидить на троні»:

- Сидить «וַיֵּשֶׁבָהּ». Корінь «יָשַׁב» (*yashab*) з'являється в більшості семітських мов. Коли угаритський термін *ytb* чи аккадський *wasabu* з'являються з терміном *kisse* «трон», тоді дієслово означає «сходження на трон» (1 Цар 1,46). В залежності від контексту, може змінюватись значення слова¹⁵³.

¹⁴⁵ Див. Harris L. (ред.) та ін. «כְּסִילוּת» (*ksilut*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

¹⁴⁶ Див. Brown-Driver-Briggs. «הָמָה» (*hamah*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 242.

¹⁴⁷ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 96.

¹⁴⁸ Див. Brown-Driver-Briggs. «הָמָה» (*hamah*), 242.

¹⁴⁹ Дивись детально термін «פֶּתִי» (*peti*), 32-33.

¹⁵⁰ Див. L. Koehler – W. Baumgartner. «פֶּתִי» // Richardson M. (ред.). *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Leiden 1994.

¹⁵¹ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 96.

¹⁵² Там само, 97.

¹⁵³ Див. Harris L. (ред.) та ін. «תּוֹשָׁב» (*toshab*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

- Трон «קִסֶּה» (*kisse*). У всіх випадках термін вказує на почесне місце (Суд 3,20; 1 Сам 1,9; 4,13). «Ідентичний корінь з'являється в угаритському *ks* та аккадському *kussu*»¹⁵⁴.

В Святому Письмі термін «трон» рідше використовується у буквальному значенні. Цим терміном описують престіл (1 Цар 10,18), висловлювання царя, що сидить на троні задля судового розгляду (Ест 5,1; Єр 1,15), державних справ (1 Цар 22,10) або королівської честі (2 Цар 25,28). Здебільшого термін вживається як образ, символ. Наприклад, бути на троні, означає правити царством (Див. 1 Цар 16,11). З вісімдесяти семи образів трону, сорок сім вказує на те, що саме Бог або поставив людину на трон або усунув з престолу. Твердження про те, що Бог «встановив» *kun* когось на трон, вказує на те, що встановлення на трон царя чи будь-якої влади є функцією Бога¹⁵⁵.

Шеол «לְשֵׁךְ» (*sheol*) означає «могила, ад, яма». Термін зустрічається тільки в Старому Завіті, вказує на місце знаходження померлих: підземний світ (Втор 32,22; Прип 15,24), місце куди люди йдуть після смерті (Бут 37,35; 42:38; 1 Сам 2,6; 1 Цар 2,6)¹⁵⁶. «Загальне уявлення про стан мертвих в *sheol* – це похмурість, темрява, хаос, вони нічого не знають, залишаються без пам'яті, в абсолютній тиші, не в змозі прославляти Господа»¹⁵⁷. Існують різні думки щодо розуміння терміну, а також різні підходи в навчанні про загробне життя. Н. Сніт вважає, що такого вчення не було, за винятком часів Даниїла (Дан 12,2) та Ісаї (Іс 26,19)¹⁵⁸. М. Даход вважає, що ідея про загробне життя зустрічається в Псалмах та в інших місцях Старого Завіту, тому вчення є давнім, хоча деталей не наводить¹⁵⁹.

Головна проблема, що в *sheol* потрапляють як добрі люди (Бут 37,35), так і погані (Чис 16,30). Узагальнюючи, *sheol* – це назва підземного світу. У месопотамських джерелах описується місце, куди потрапляють усі люди, так би мовити, підземний світ, де живуть у темряві та смутку, їдять глину і мають різні

¹⁵⁴ Harris L. (ред.) та ін. «קִסֶּה» (*kisse*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

¹⁵⁵ Див. Там само.

¹⁵⁶ Див. Brown-Driver-Briggs. «לְשֵׁךְ» (*sheol*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907, 242.

¹⁵⁷ Harris L. (ред.) та ін. «קִסֶּה» (*kisse*).

¹⁵⁸ Див. Snaith N. *The Distinctive Ideas of the Old Testament*. Schröcken 1964, 89.

¹⁵⁹ Див. Harris L. (ред.) та ін. «קִסֶּה» (*kisse*).

страждання, лише про вогненні тортури не вказується. Інша думка: *sheol* описує не місце для душ людей, а місце, куди кладуть тіла, тобто мова йде про могилу¹⁶⁰.

2.3.2. Композиція

1. Інформація про жінку Дурноту 13-15;
 - a. *Опис Дурноти 13;*
 - b. *Місце знаходження та запрошення 14-15;*
2. Запрошення та спокуси Дурноти 16-17;
 - a. *Кличе перехожих: безумного та невігласа 16;*
 - b. *Хвалиться краденою їжею: хліб та вода 17;*
3. Прихована смерть 18¹⁶¹.

Граматична композиція і тематика (Прип 9,1-6 та 13-18) дуже схожі. Обидві – Мудрість і глупота – говорять від третьої особи, обидві запрошують на бенкет¹⁶². Також Глупота має власний будинок, але на відміну від Мудрості вона кличе із свого трону. Перша частина її промови (16) така ж, як і в Мудрості (4), але те, що вона пропонує (17), протиставляється до їжі Мудрості (5). Тоді як Мудрість пропонує життя (6), то Глупота запрошує на смерть (18)¹⁶³. У жінки Глупоти є додаток, який не присутній в Мудрості – це подальша доля дурнів, які йтимуть слідом за Глупотою¹⁶⁴. Один з мотивів створення персоніфікації Глупоти – симетрична антитеза до Мудрості. Для кращого бачення кордонів, де є добро, а де зло, відбувається загострене протиставлення двох позицій. За словами Ланга, це класичний спосіб порівняння, в якому дві особи або точки зору протиставляються між собою¹⁶⁵.

¹⁶⁰ Див. Harris L. (ред.) та ін. «קִסֶּה» (*kisse*).

¹⁶¹ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 303.

¹⁶² Див. Там само, 299.

¹⁶³ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 44.

¹⁶⁴ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 299.

¹⁶⁵ Див. Там само.

2.3.3. Контекст

А. Історичний контекст

Сьогодні важко надати чітке визначення сутності Глупоти. Для давніх людей, особливо Близького Сходу, вона була реальністю, що отримувала конкретні образи¹⁶⁶.

Жінка Глупота, окрім власної дурості та невпорядкованих сексуальних стосунків, могла представляти спокусу до чужої релігії чи культури. Ця загроза здатна була спричинити занепад єврейської традиції, повільну асиміляцію, втрату цінностей та відступництво від віри. Це все разом могло завдати шкоди юдаїзму, який переживав складні часи в ранній перській період (початок завоювання Єгипту персами 525р до н. е). В основному, питання торкалося сім'ї, релігії та в певній мірі самої єврейської ідентичності. Деякі коментатори вбачають в Мудрості та Глупоті образи богинь, які прикликають до себе послідовників з числа єврейської молоді. Жіноча глупота, не просто являє собою легковажність чи дурість, а те, що може зруйнувати єврейське суспільство. Протистояння божеств за владу над космосом та людьми досить поширене явище в давній літературі Близького Сходу. Наприклад, в Ханаані Ваал і Мот, а також Ваал і Лотан були смертельними ворогами. В Ізраїлі Ваал і Яхве були основними антагоністами, що яскраво описують пророки (Осія, Амос). Спираючись на образи божественного конфлікту, мудреці раннього перського періоду зображують Мудрість та Глупоту як божественних суперників, які прагнуть керувати людським серцем. Тому доля юдаїзму залежить від вибору єврейської молоді¹⁶⁷: збереження союзу з Яхве чи відкинення Господа, піти за блудницею чи прийняти Мудрість.

З Глупотою науковці часто пов'язують богів-противників Яхве та вплив різних міфів з інших народів на образ Глупоти. Однак, М. Фокс вважає, що

¹⁶⁶ Див. *Глупость, Безрасудство* // Райкен Л. (ред.) та ін. *Словарь библейских образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 217.

¹⁶⁶ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 454.

¹⁶⁷ Див. Perdue L. *Proverbs*, 149.

Глупота – це літературна персоніфікація без міфологічних коренів. Тому, що автор книги Приповідок менш зацікавлений у Глупоті, ніж у Мудрості, він змальовує Глупоту у блідих кольорах, з невеликим об'ємом нарративу¹⁶⁸.

Р. Кліффорд звертає увагу на стародавні тексти, які є літературним прототипом бенкету Глупоти. Основа прототипу в типовій сцені спротиву спокусі. На його думку, приклад такої сцени в пропозиції Іштера до Гільгамеша, в проханні Анати до Даньєла *повість про Ахат*¹⁶⁹ та у пропозиції Каліпсо до Одиссея. Всі вони мають три спільні риси: 1) Суперечливий шлюб або довготривалі стосунки, а не просто одноразові відносини. 2) Вибір молодої людини між життям чи смертю. 3) Головний герой бачить, що пропозиція є обманом, тому відмовляється від неї.

В Прип 9 дещо змінюється типовий сценарій, бо з'являється третій персонаж – Мудрість. В контексті таких прототипів Р. Кліффорд, вбачає в жінці Глупоті заховане застереження проти помилкового шлюбу чи стосунків¹⁷⁰. Однак, такі порівняння Р. Кліффорда, на думку М. Фокса, зводяться до *фальшивої чи обманної пропозиції* жінки. Наприклад, Анат не шукає шлюбу чи сексу, Каліпсо обіцяє те, що може здійснити, а жінка Глупота не пропонує одруження¹⁷¹.

Бенкет Глупоти також нагадує грецький симпозіум в найгірших його проявах. Це нагода для буйних, п'яних та непристойних зібрань. Бенкет Глупоти – це справжня «*mosab leşim*» компанія безбожних (Пс 1,1; Ам 5,21-23; Ам 6,3-7). Це зібрання дурнів, розпусників та ледачих, які ревно наслідують свою господиню. Вони насолоджуються вкраденим м'ясом, вважаючи себе справді

¹⁶⁸ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 299.

¹⁶⁹ Схожа сцена бенкету Глупоти та Мудрості присутня в «Повісті про Ахата». Богиня Анат виконує роль господині на бенкетній богів. Вона запрошує молодого чоловіка Ахата, та каже: «Споживай їжу, пий вино». Згодом, її еротичні задуми виходять на поверхню, коли вона просить у нього лук (що означає сексуальні відносини) в обмін на срібло і золото: «Попроси срібла, і я дам тобі, золото, і я дарую тобі його». Однак, Ахат відмовляється, Анат настирлива, тому наступна пропозиція – вічне життя серед богів. Ахат знову відмовляється від її пропозиції, тим самим, виявляє оман, бо знає, що Анат не може дарувати вічне життя смертним. З цього моменту Ахат, будує план смерті Ахата, незважаючи на похитливе бажання до нього. В кінці повісті Анат все ж вбиває Ахата. Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 98.

¹⁷⁰ Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 303.

¹⁷¹ Див. Там само, 299.

розумними. Насправді, вони не розуміють, що сидять у будинку смерті та споживають їжу дурості¹⁷².

Отже, глупота може бути спокусницею до ідолопоклонства, тому зображують її як повію. В Старому Заповіті знайомі ці образи, де Ізраїля називали повією, бо пішов за іншими богами. Автор книги пробує показати молодому єврейському політню, що справжня мудрість полягає у правильному виборі. Цей вибір стосується єдиного Бога Яхве, який дає справжню мудрість та життя.

Б. Біблійний контекст

В П'ятикнижжі Мойсея мудрість прирівнювалась до виконання Закону Божого, відповідно, глупота – це нехтування Законом. Від початку переступу книга Буття вказує на те, що існує два шляхи: життя та смерті, виконання Божої волі, чи переступ, за яким слідує смерть.

Пророки часто напоумлювали народ Ізраїля, проголошуючи їм Боже Слово. Вони нагадували про союз та вірність правдивому Богу Ізраїля (Єр 11,6-10). Спокуса відступити від своєї віри та поклоніння іншим богам була гострою проблемою. Пророки вказували на гріхи, виявляючи тим самим невігластво народу, царів, які не можуть відрізнити лівицю від правиці та гірке роблять солодким (див. Іс 5,20). Виявляючи дурість народу та царів, часто пророки страждали (Дан 6,8; 1 Цар 19,3-4).

В Писаннях часто використовуються протиставлення людської мудрості та дурості. Їх часто ставлять разом, щоб молодій людині було чітко зрозуміло, де є правдивий шлях. Найбільше таких протиставлень має книга Приповідок.

2.3.4. Інтерпретація

В книзі Приповідок Жінка Глупота – це втілення всієї людської дурості, що характеризується пристрастю, галасливістю, обманом, безчестям¹⁷³. Однак,

¹⁷² Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 299.

¹⁷³ Див. Perdue L. *Proverbs*, 153.

вона має основні характеристики. Перша з них – «безглуздість», тобто вона не має контролю над собою і є безсоромною. Інша її характерна риса – «незнання», що має в собі більшу небезпеку, аніж просту інтелектуальну обмеженість. Вона здатна заразити, наче вірусом, дурістю тих, хто буде слухати її оманливі слова. Будинок Глупоти розташований на міських висотах¹⁷⁴, саме звідти звертається вона до перехожих, фактично зі свого «трону». Глупота є хитрою та лінивою, тому її запрошення чути не далі свого дому, на відмінну від Мудрості, яка шукає послідовників, посилає слуг по закутках міста¹⁷⁵. Обидві жінки можуть з'являтися у безпосередній близькості одна від одної. Наприклад, Глупота та Мудрість з'являються на висотах міста (Прип 9,3)¹⁷⁶. Сидіння на троні вказує на те, що Глупота ставить себе на рівні найвищої влади у вигляді царя чи навіть божества¹⁷⁷. Виявляючи таким жестом своє марнославство та зверхність.

Дві жінки – Мудрість та Глупота – висловлюють одне й те саме запрошення до одних і тих самих людей: простодушних та безумних. Однак, меню бенкету Глупоти має деяку відмінність. В неї немає певного набору страв, вона обіцяє багато, але в той же час обманює. Р. Мерфі називає це слизьким стилем¹⁷⁸ або «згладженою розмовою». Причина відсутності меню в тому, що до свого бенкету Глупота зовсім не готується, не докладає зусилля в приготуванні страв¹⁷⁹. У той час як Мудрість пропонує хліб та вино, Глупота пропонує «вкрадену» воду та «схований» хліб (Прип 9,17). Стає зрозуміло, чому вона не вкладає зусиль в підготовку бенкету: все є викрадене¹⁸⁰. Тому її бенкет – це не відкрите торжество, а страви, які їдять таємно¹⁸¹.

Хто відкидає запрошення Мудрості, стає головними претендентом для Глупоти. Варто звернути увагу на відмінність між елегантною пропозицією Мудрості (Прип 9,1-6) та доволі грубою пропозицією Глупоти (13-18), яка

¹⁷⁴ Див вище. Значення висот міських.

¹⁷⁵ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary*, 57.

¹⁷⁶ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 97.

¹⁷⁷ Див. Perdue L. *Proverbs*, 153.

¹⁷⁸ Див. Murphy R. *Word Biblical Commentary: Proverbs*, 57.

¹⁷⁹ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 97.

¹⁸⁰ Див. Там само, 98.

¹⁸¹ Див. Perdue L. *Proverbs*, 153.

виходить на публіку не як шановна пані, а як безсоромна блудниця. Вона вийшла наче на полювання, щоб спокусити юнаків, яких легко звабити. Щоб картина спокуси не була чіткою, «Глупота використовує оманливі, двозначні, слова, які спотворюють істину»¹⁸². Зазвичай, простодушні, не усвідомлюють, в яку вони потрапили ситуацію. Символ краденої води та хліба (Прип 9,17)¹⁸³, метафорично можна розуміти, як спокусу до блуду, перелюбу. Наприклад, еротичні образи «води», які можуть натякати на статеві стосунки, згадуються метафорично як застереження батька до сина проти перелюбу¹⁸⁴: «Пий воду з твого водозбору, воду, що б'є із власної криниці» (5,15).

Глупота спокушає молоду особу до незаконних статевих відносин, які є привабливими саме своєю недозволенністю, апелюючи до сексуальних інстинктів. Їй притаманно не відкривати відразу всі наслідки вибору безумних та простодушних. Як підсумок, за пристрасними задоволеннями слідує жалкування про вибір та вічна мука в Шеолі (див. Прип 7,6-23). Як кажуть: «Задоволення блуду триває всього одну ніч, а гіркота – на все життя»¹⁸⁵.

Стосовно вибору дурнів на користь Глупоти, йдеться на те, що вони сліпі, не в змозі бачити, що є добрим, а що погане для них. Причина в тому, що не вміють зосереджувати увагу на доброму та корисному для себе (Прип 17,24). Можливо, причина в їхній поверхневості, бо не бажають глибшого розуміння (Прип 18,2) чи знання (Прип 1,22)¹⁸⁶. Таким людям не вистачає чуйності проти зла. Не дивно, чому в мудрісній літературі, дурнями називали, також тих, кому бракує відчуття, а саме до добра. Для суспільства дурні є серйозною проблемою, тому що, мають викривлені цінності та бачення світу (Прип 14,7)¹⁸⁷. Ця категорія людей створює хаос та безлад в суспільстві. Їхня легковажність, злість та дурість призводять до катастрофічних наслідків усієї спільноти¹⁸⁸. Ця сліпота дурнів стає

¹⁸² Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 454.

¹⁸³ Див. Там само, 454.

¹⁸⁴ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 99.

¹⁸⁵ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*, 454.

¹⁸⁶ Див. Harris L. (ред.) та ін. «קְסִילוּת» (*ksilut*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

¹⁸⁷ Див. Там само.

¹⁸⁸ Див. Perdue L. *Proverbs*, 153.

причиною того, що зло обмежує їхню діяльність (Лев 18,17), як каже М. Бубер: «Людина стає злою, коли обмежить себе тільки злом. Ніхто не є злий, доки сам не замкнеться у в'язниці зла. Будь-хто стає злим не раніше, ніж обмежить себе світом темряви»¹⁸⁹. Висловлювання дурнів, з грубим підтекстом, спричиняють чвари і провокують до бійки (Прип 18,6). Батьки дурнів страждають: мати та батько не можуть радіти дурнем, бо він їх зневажає (Прип 10,1; 15,20; 17,25)¹⁹⁰.

Багато коментаторів вбачають в жінці Глупоті образ культової повії¹⁹¹, однак є інші коментатори, які спростовують це бачення. Беручи до уваги попередні описи жінки перелюбниці (Прип 7,11). У своїй культовій інтерпретації жіночих постатей Г. Бострем стверджує, що *ksilut* – дурна жінка або дурість – моделюється на культі повії, яка пропонує себе незнайомцям. Сакральним актом є «Вода та хліб» (Прип 9,17). Тим самим представляє собою увесь заборонений культ, включаючи трапезу, з якою пов'язана сексуальна активність. Жінка уособлює аморальність культу Астарті, богині кохання. Маккейн також поділяє більшість думок Бостерна, додаючи, що Мудрість зображується як богиня любові. Л. Пердю подібно вважає, що Глупота уособлює богиню родючості, «Іштар, Ашера або Анат». Її клопотання може бути запрошенням до участі в обрядах родючості, які пропонують життя та добробут. М. Фокс наголошує, що такі інтерпретації не мають міцного обґрунтування, бо Глупота не має жодної характеристики з цих богинь. Її можна зображувати як повію, однак в її діях немає нічого культового. Жоден бенкет у (Прип 9) не містить атрибутів культу. Наприклад, одна з основних характеристик культу – це різні приношення, тобто жінки мали отримувати м'ясо за послуги, а не пропонували їжу гостям¹⁹².

¹⁸⁹ Бубер М. *Гог і Магог*. Київ 2008, 57.

¹⁹⁰ Див. Harris L. (ред.) та ін. «תִּילּוּט» (*ksilut*).

¹⁹¹ Проституція, в сучасному розумінні – це надання сексуальних послуг за гроші. Святе Письмо засуджує цю справу, бо цей блуд перечить Божому задуму. Проституція, пов'язана з бажанням отримати задоволення. Сексуальний потяг Бог призначив для подружнього союзу, однак цей дар стає спокусою для багатьох людей. В Старому Завіті згадується два види проституції: 1) надання сексуальних послуг заради матеріальної нагороди (Бут 38,16; Втор 23,18; Єр 16,33); 2) надання сексуальних послуг заради прославлення язичницького бога (2 Цар 23,7), що прирівнюється до ідолопоклонства. Див. Калюжний С. *Книга Притчей Соломоновых*, 747.

¹⁹² Див. Fox M. *Proverbs 1–9*, 299.

Завершенням уривку є підсумок вибору тих людей, які пішли за Глупотою. Вибираючи заборонений плід (вкрадену їжу та воду), котра принесе тільки тимчасове задоволення, особа стає на небезпечний шлях самознищення¹⁹³. Кінець настане доволі швидко, тоді виявиться обман, що результат співдії з Глупотою було не життя, а вічна смерть¹⁹⁴.

2.4. ВИСНОВОК

Отже, хоч Мудрість та Глупота, на перший погляд, схожі все ж мають суттєві відмінності.

Мудрість	Дурнота
<ol style="list-style-type: none"> 1. Будує будинок, докладає зусилля в приготуванні трапези. 2. Шукає ретельно, по всіх місцях міст, посилає слуг. 3. Звертається до простодушного та безумного з повчанням до життя. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Лінива, не робить ніяких зусиль для гостей, обманює, показує свою замасковану турботу. 2. Далі меж свого будинку не переступає, сидить на троні. 3. Спокушає простодушного та безумного спожити вкрадену їжу, затягує в тенета смерті.

Однією з головних особливостей попередніх розділів – контрасти, які метафорично відображають два шляхи: життя чи смерть¹⁹⁵. Приповідки 9 глави є підсумком та кульмінацією першої частини книги (1–9). Вказуючи на важливість правильного вибору, наголошує на невідворотності наслідків. Тому не дивно, чому в давнину люди настільки серйозно ставились до пошуку мудрості. Знання задля знань не робить особу мудрою. Це цілий процес, наче будівництва будинку, основа якого повинна бути тверда та незмінна. Мова йде про віру та цінності, те, що робить людину цілісною та стійкою до різних спокус.

¹⁹³ Див. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*, 91.

¹⁹⁴ Див. Terence F. *Proverbs*, 501.

¹⁹⁵ Див. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs*, 45.

Така цілісність здобувається через дисципліну та навчання, яке повинно тривати не певний період життя. Для дурнів, важко змінювати хибні думки, відповідно вони не вчаться, топчуться на місці. Як каже Г. Лоран: «У дитинстві ми розвиваємося, а потім – ні. Подорослішавши, мало хто хоче змінювати манеру спілкування та поведінку. Кажуть: ні, я хочу лишитись таким, яким є...»¹⁹⁶.

¹⁹⁶ Гунель Л. *Бог завжди подорожує інкогніто*. Харків 2016, 345.

РОЗДІЛ 3

НОВОЗАВІТНЄ ТА СУЧАСНЕ БАЧЕННЯ МУДРОСТІ

3.1. ВСТУП

Єврейські мудреці намагалися дати відповіді на питання: «як може істинний Бог відрізнятись від світу і діяти в світі? Як може недосяжний, святий, непричетний до земного, в той же час бути дуже близько?»¹. Ці пошуки привели авторів до термінів: «слова» та «мудрість». Ці значення співвідносили з вірою в обіцянку, яку дав Ізраїлю єдиний істинний Бог «бути присутнім» в Єрусалимському Храмі та в єврейському законі, тобто Торі².

Коли людина вимовляє слова, робить їх реальними, то творить з них дійсність³. Коли люди чують слова, то співвідносять їх із вчинками та думками. У Старому Завіті часто Бог діє «словом». Слово виходить із уст Бога і приносить життя, зцілення і надію Ізраїлю та всьому творінню (Іс 55,10-11)⁴.

Сам термін «слово» – відомий в язичницькій філософії. Деякі язичники міркували про Логос як раціональний початок всього космосу, кожної людської істоти. Вони вважали, що коли зрозумієш цей принцип, то життя набуде сенсу. Євангелист Йоан дає на це відповідь: Слово не абстрактний принцип, а Особа з якою можливо познайомитися. В Пролозі апостол Йоан часто повторює: Слово є Бог. Йоан свідомо виходить за межі можливостей мови, до цього його спонукає сам Ісус: «Слово стало тілом, і оселилося між нами...» (Йо 1,14). Слово, яке стало конкретно людиною – Ісусом – ототожнюється із Мудрістю, яка була ще перед створенням світу⁵.

¹ Райт Н. *Иоанн Евангелие. Популярный комментарий*. 2-ге вид. Москва 2016, 3.

² Див. Там само, 3.

³ Див. Пітерсон Дж. *12 правил життя. Як перемогти хаос*. Київ 2019, 215.

⁴ Див. Райт Н. *Иоанн Евангелие*, 4.

⁵ Див. Там само 4.

Коли Творець упорядкував світ, то закладав основні закони природи. Людина, яка живе в світі, підпорядковується цим законам, а також Божим, виконання яких принесе гармонію та добробут. Однак, люди, наділені свідомістю та свобідною волею, здатні обирати окрім шляху життя також шлях смерті.

К. Кох характеризує навчання єврейських мудреців як систему «дій та наслідків». Тобто кожен вчинок впливає на ціле життя людини та оточуючих, з відповідними наслідками, неминучість яких гарантує сам Бог. В Книзі Приповідок постійно наголошується, що наші вчинки завжди мають наслідки. На основі цього бачення існувало переконання, що праведна поведінка ще за життя принесе нагороду та благословення від Бога⁶.

В даному розділі ми будемо аналізувати присутність Мудрості в Новому Завіті. Отже, йтиметься про Ісуса Христа, який об'являє люблячого та милосердного Отця. Дж. Данн вважає, що «доктрина про втілення почала виникати, коли про Христа почали говорили в термінах взятих з образів мудрості ще з дохристиянського юдаїзму»⁷. Також розглянемо Новозавітні поради в практичному осягненні мудрості через чесноти.

3.2. НОВОЗАВІТНИЙ ШЛЯХ ДО МУДРОСТІ

3.2.1. Ісус – Втілена Мудрість

Ісус Христос добровільно приносить себе в жертву за всіх людей (Еф 1,7; див. Прип. 9,2; Іс 53,7;): немічних, грішних та безумних (1 Кор 1,26-29; Рим 6,3; Еф 2,17-18; див. Прип 9,3-6). Хто вірить, стає причасником та свідком Страстей та Воскресіння нового життя у Христі⁸.

Ісус Христос показує Себе як Подателя мудрості (Лк 21,15) і водночас є самою Мудрістю Божою (Лк 11,49; див. Мт 23,34). Характерні риси персоніфікованої Мудрості в (Прип 8-9) стають втіленими в Ісусі Христі (Кол

⁶ Див. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет. Канон и христианское воображение*. Москва 2009, 402.

⁷ Dunn J. *Christology in the Making*. London 1989, 259.

⁸ Див. Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха». Львів 2012, 6.

1,15-17; Євр 1,3). Сам Ісус часто використовує притчі та афоризми, які за стилем та змістом ідентичні із мудрісною літературою Старого Завіту (Мт 11,28-30; див. Сир 24,19-24; Прип 9,1-6).

В повчаннях Ісус часто використовує звичні образи з повсякденних справ людини, щоб через них навчити важливих та глибоких істин. Такі притчі, як про загублену вівцю, сіяча, загублену драхму – все це вказує на безмірну любов та щедрість Бога. Ісус кидає виклик «мудрості» фарисеїв, які відкидали всіх тих, хто не дотримувався закону так ригористично, що дозволяло називати їх грішниками. На противагу, Ісус перебуває та їсть з митниками та грішниками. Цей жест показує, що Боже милосердя та мудрість поширюються навіть на тих, хто є відкинутий суспільством⁹.

Євангелист Йоан прямо вказує на небесне походження Ісуса, ототожнюючи його з втіленою Мудрістю, що походить з висоти, щоб принести людям життя та правду¹⁰. В пролозі Євангелія Йоан показує глобальну роль Логоса¹¹-Ісуса¹².

«На початку» (Йо 1,1) – ці слова повертають читача до Книги Буття, якою розпочинається Старий Завіт: «На початку створив Бог небо й землю» (Бут 1,1). Євангелія від Йоана – довга історія, яка почалася в Книзі Буття та досягла заздалегідь запланованої її автором кульмінації. Ця кульмінація в Слові. В книзі Бут 1 цією кульмінацією є створення людини за образом Божим. В пролозі Йоана кульмінація – це «Слово стало тілом, стало людиною»¹³.

Як жінка Мудрість була з Богом від початку, ще до створення світу (Прип 8,22-23; Сир 24,9; Муд 6,22), так Ісус відвічно перебуває з Отцем (Йо 1,1) до того, як повстав світ (Йо 17,5). Христос, як Мудрість, навчає людину небесних таємниць (Мт 13,54; див. Іов 11,6-7; Муд 9,16-18) і вказує на шлях життя (Йо 4,16; див. Прип 2,20-22; 8,32-55; Сир 4,12) та безсмертя (Мт 19,15; див. Муд 6,18-

⁹ Див. Fiorenza E. *Jesus: Miriam's Child, Sophia's Prophet*. London 1994, 139.

¹⁰ Див. Clifford R. *The Wisdom literature*. Nashville 1998, 168.

¹¹ В Йоана 1 глави, значення грецького терміну «Λόγος» відноситься до Мудрості та Слова. Ці значення використовуються, також, в Старому Завіті: «Вийшла я, мовляв, із уст Всевишнього...» (Сир 24,3). Див. Clifford R. *The Wisdom Literature*, 169.

¹² Див. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет*, 404.

¹³ Райт Н. *Иоанн Евангелие*, 4.

19). Ісус, як і Мудрість, запрошує людей стати учнями, послідовниками (Йо 1,36-43; див. Прип 8,1-4; Муд 6,16) та проголошує науку в публічних місцях (Мт 21,23; див. Прип 1,20-33; 8). Кожен, хто почує та прийме Слово у своє серце, зможе споживати трапезу життя¹⁴ (Прип 9,2-5; Сир 24,19-21). Ісус каже: «Я – хліб життя. Хто приходить до мене – не голодуватиме; хто в мене вірує – не матиме спраги ніколи» (Йо 6,35; див. Прип 9,1-6).

В Євангелії Йоана набагато ясніше розвинута Христологія Мудрості, яка звершується на хресті. Апостол Йоан розвиває думку про «хрест та славу». М. Віллетт має такий погляд: «Євангелія перетворює хрест з приниження (така ж думка в синоптиків, Діяннях і Павла) в прославу Бога»¹⁵. Слава приходить від розуміння походження Христа, а також від розуміння того, куди він прямує, щоб відкрити хрест як прояв слави Божої. Отже, Смерть Ісуса на хресті – це не лише символ, а слава Божа¹⁶. Цей парадокс мудрості хреста добре описав апостол Павло в листі до Коринтян.

3.2.2. Мудрість Хреста (1 Кор)

Апостол Павло говорить, що в Христі є «всі скарби мудрості і знання» (Кол 2,2-3). Він протиставляє Божу мудрість, яка відкрилася в Ісусі Христі людській мудрості: «А що світ своєю мудрістю не спізнав Бога у Божій мудрості, то Богові вгодно було спасти віруючих глупотою проповіді» (1 Кор 1,21)¹⁷.

Ідея пов'язати Мудрість із розп'яттям стає шоком, особливо коли мова йде про мудрість як про позитивну привабливу якість чи Божий дар. Однак, Павло в листі до Коринтян висловлює це сміливе твердження. Головний його намір – критика гордині, котра виникає у надмірній людській самовпевненості щодо власної мудрості. В уривку (1 Кор 1,8–2,5), Павло навмисно протиставляє людську «мудрість» (σοφία) та «хрест» (σταυρός) (1,18). Передумовою написання листа була зарозумілість громади, у якій вступили у жорстоке суперництво її

¹⁴ Див. Clifford R. *The Wisdom Literature*, 168.

¹⁵ Willett M. *Wisdom Christology*. «Б. м.», «б. р.», 52.

¹⁶ Див. Barton S. *Gospel Wisdom. Where Shall Wisdom*. «Б. м.», «б. р.», 104.

¹⁷ Див. Горелов А. *Мудрость* // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 4. Москва 2011, 637.

члени один проти одного в боротьбі за владу за допомогою софістичного красномовства¹⁸.

Для Павла мудрість Бога – це мудрість хреста, який нівелює мудрість світу. В контексті міста Коринту людська мудрість виглядала, скоріше, як езотеричне знання, яке виражалось через потужну елліністичну риторику. Іншими словами, мало тенденцію до гностицизму. Таке розуміння кардинально відрізняється від єврейської мудрісної традиції, в основі якої є роздуми про повсякденне життя та набування досвіду. Тому Павло вказує на негідну поведінку коринтян та критикує надмірні сподівання на знання, що за їхніми переконаннями, роблять їх кращими за інших. Павло, як приклад, цитує Іс 29,14: «Знищу мудрість мудрих і розум розумних знівечу!» (1 Кор 1,19). Пророк Ісая звертається до єврейських лідерів, вказуючи на їхні помилки. Вони, покладаючись на власну мудрість, уклали союз з Єгиптом замість того, щоб покладатися на Бога¹⁹.

В давнину розп'яття на хресті було найпринизливішою формою тортур. Тому коли Павло каже, що Бог добровільно розп'явся на хресті, це здавалося немислимим. Та й в коринтській Церкві²⁰ більшість людей мали низький соціальний статус, що підсилює відчуття «дурості» Бога, бо Він обрав слабких та простодушних. Як в давнину так і зараз, згідно людської логіки, «тільки сильні отримують привілеї», але Бог обирає те, що світ вважає слабким, щоб осоромити сильних (див. 1 Кор 1,27).

Наприклад, в Нагірній проповіді Ісус говорить про лагідних, які успадкують землю (див. Мт 5,5), хоч в розумінні світу, це прояв слабкості. А у притчі про великий бенкет (Лк 14,16-24) Ісус перераховує гостей: бідних, калік, сліпих та кульгавих. Тому ця приповідка: «останні будуть перші, а перші – останні» (Мт 20,16) залишається актуальною. Бог здатний переіменити, здавалось, безнадійну

¹⁸ Див. Nays R. *Wisdom According to Paul. Where Shall Wisdom*. «Б. м.», «б. р.», 113.

¹⁹ Там само, 114.

²⁰ В Коринті, Церква, здебільшого, складалася із простих людей та кількох лідерів, які мали освіту, а також мали певний соціальний вплив. Серед лідерів був Стефан (1 Кор 16,17), колишні провідники синагог Состен і Крисп (1,14), Гай та Ераст (Рим 16,23). Павло надає непряму інформацію про стан деяких членів церкви до їх навернення: «не було багато мудреців за плоттю, не багато сильних, не багато благородних народжень». За світовим стандартом, тобто «за плоттю», не багато хто з них зараховувався до числа мудрих чи знатті, хоча деякі коринтські християни були заможні. Див. Malherbe A. *Social Aspects of Early Christianity*. Philadelphia 1983, 72.

та слабку особу, тому обирає зневажених та незначних в суспільстві. Павло вказує на три цільові аудиторії, які Бог засоромить: мудрих, самовпевнених в своїх силах та тих, які вважають себе важливими (див. 1 Кор 1,27-28). В очах світу убогі та слабкі особи не мають жодного значення, бо світ рахується тільки із розумними, сильними та багатими. Однак, Бог порушує типову систему стандартів, вибравши слабких, невігласів, яких світ відкидає. Він анулює попередні норми, встановлює *вічний порядок*²¹ у Христі, в якому Божа могутність і Божа мудрість (1 Кор 1,24). Кульмінація в Павла завершується словами про те, що Христос «став нам мудрістю від Бога і праведністю, святістю, і відкуплення²²» (1 Кор 1,30). В цьому стиху Павло зосереджується на Христі, на Божій мудрості, яка дається християнам. Потім Апостол пояснює, яка ця Божа мудрість. Він використовує три поняття: праведність (*δικαιοσύνη*), святість (*ἀγιασμός*) та відкуплення (*ἀπολύτρωσις*), всі добре відомі доктринальні поняття з корпусу Павла. Сенс цих понять такий: «Божа мудрість не має нічого спільного з зарозумілістю, багатим статусом чи прекрасною риторикою. Божа мудрість пов'язана зі спасінням через Ісуса Христа на хресті»²³.

Думка, що розп'ятий Христос виражає Божу мудрість, досі шокує навіть сучасну людину. Павло пов'язує мудрість з праведністю та освяченням. Праведність передбачає союз, який веде до освячення та відкуплення. Іншими словами, Мудрість Божа, вказує на хрест як на план порятунку²⁴. В центрі ідеї союзу є любов Бога до свого творіння. Для Павла ті, хто духовно зрілий, діють в любові один до одного (див. 1 Кор 3,1-4). Така мудрість можлива тільки завдяки дії Святого Духа (див. 1 Кор 12,13). «Дурість» Бога є мудрішою за людську

²¹ Див. Ladd E. *A Theology of the New Testament*. Grand Rapids 1974, 398.

²² У Христі всі пов'язані з Богом. Павло навчає, що Бог зробив Христа тим, Хто несе наші гріхи, щоб могли стати «Божою праведністю у Христі» (2 Кор 5,21; див. Рим 10,4). Павло використовує термін «відкуплення», останнім в послідовності. Можливо перший дар «праведність», має розпочатись в нас, а останній має завершити Ісус Христос на хресті. Див. Simon J. та ін. *New Testament Commentary: Exposition of the First Epistle to the Corinthians* Т. 18.

²³ Oster R. *1 Corinthians*. «Б. м.» 1995.

²⁴ Див. Deane-Drummond C. *Creation Through Wisdom: Theology and the New Biology*. Edinburgh 2000.

мудрість (див. 1 Кор 1,25), бо вона проявляється в любові. Таким чином хрест, вказує на велику любов Бога до свого творіння²⁵.

Через Слово та Духа Бог щодня закликає до життя в мудрості. Якщо людина хоче жити мудро, повинна щодня бути вірною Господу Ісусу Христу, Який є «мудрістю від Бога» (1 Кор 1,30). Людина сама обирає поведінку, яка буде панувати в повсякденному житті: мудра чи безумна²⁶.

В повсякденному житті існує певний орієнтир: від доброго вчинку буває добре, особливо для суспільства та самої людини, яка робить добро; злі вчинки, роблять шкоду найперше лиходієві, а також цілому суспільству. Ця взаємодія вчинку та наслідку лежить в основі життєвої педагогіки в повсякденному житті. Її мета – спрямовувати особу до добра та утвердити її, щоби утримувалась від зла. Тому знання Закону Божого, є необхідними, щоб могли відрізнити, де є добро, а де зло. Це стосується окремої людини, сім'ї, різних спільнот, а також народів та держав²⁷.

Отже, Старий Завіт очікував та готував прихід Ісуса Христа. Різноманітні образи, такі як світло, хліб, вода, які характеризували Мудрість, в Новому Завіті стають частиною діяльності втіленого Логосу-Ісуса²⁸. Мудрість звершується в особі Христа. Як справжня Мудрість, Ісус проголошує Добру Новину всім: немичним, простодушним, безумним.

3.2.3. Чесноти мудрості (Як 3)

Мудрість ідентифікується з благочестям та святістю, тому включає в себе чесноти. Мудрість базується на любові, і являє собою досконалість душі, що перебуває в стані внутрішнього миру і радості в Бозі²⁹. Щоб досягти стану мудрості, Яків (3,17) визначає основні її чесноти. Оволодівши ними, людина стає

²⁵ Див. Moltmann J. *The Passion for Life*. Philadelphia 1978.

²⁶ Див. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*. Т. 2 / Цыганков Ю. (ред.), перекл. Рыбаков О. Санкт-Петербург 2011, 446.

²⁷ Див. Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 431.

²⁸ Див. Borgen P. *Bread from Heaven; An Exegetical Study of the Concept of Manna in the Gospel of John and the Writings of Philo*. Leiden 1965, 154.

²⁹ Див. Горелов А. *Мудрость*, 637.

мудрою. Тому справжня мудрість: «1) чиста, 2) мирна, 3) скромна, 4) покірлива, 5) повна милосердя та добрих плодів, 6) безстороння, 7) нелицемірна»³⁰. В старозавітній книзі Мудрості ті, хто здобувають мудрість отримують наступні плоди: «...поміркованости, розсудливости, справедливости й мужности...» (Муд 8,7).

Яків говорить про два протилежні проекти життя чи шляхи. Людина сама обирає: жити фальшивою мудрістю світу чи справжньою мудрістю, тобто Божою. В притаманній мудрісній літературі манері протиставлень, Яків протиставляє Божу мудрість з людською дурістю (Як 3,17-18), яка проявляється в тваринних пристрастях (Як 4,2). В Приповідках 9 схожа ситуація: персоніфікована Мудрість приносить плоди життя, а Дурість в образі спокусливої повії несе тільки смерть. Яків звертає увагу на вчинки та поведінку, через які проявляється мудрість (Як 3,13)³¹. Для цього необхідна гармонія між словами та вчинками, між думками та бажаннями.

Важлива чеснота для досягнення мудрості є покора, яка відкриває розум і серце для пізнання чогось нового та прийняття Божої волі. Заздрість та суперництво приводить до безладу та руйнації сім'ї та цілого суспільства. Яків пояснює, що причинами незгод є пристрасті, які «воюють у ваших членах» (Як 4,1). Дієслово «воюють» (στρατεύομενων), вжите у теперішньому часі, дієприкметник, вказує на постійний вплив пристрастей на вчинки людини. Тому пристрасть спричинює поділ в самій людині, впливає на стосунки з ближніми, спонукає до зла та гріха. Апостол Павло про це говорить так: «...я бачу інший закон у моїх членах, який воює проти закону мого ума і підневолює мене законові гріха, що в моїх членах» (Рим 7,23), використовуючи подібний термін (ἀντιστρατεύομενον), з наголосом на те, що знову і знову починає війну. Пристрасть може бути настільки невгамовною, що провадить до вбивства,

³⁰ Калюжний С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библиейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 746.

³¹ Див. Яцишин А. *Послання Якова: Науково-популярний коментар на Новий Завіт*. / Теслюк Г. (ред.). Львів 2018, 86.

заздрості та війн³². Справжні миротворці наділені мудрістю, бо шукають мир у вирішенні конфліктів. Індикатор людської мудрості – це добрі плоди її діяльності, які стануть ключовими для блага сім'ї, спільноти та держави.

Христос – втілена Мудрість – є дорога, правда та життя (див. Йо 14,6). Однак, лукавий, у вигляді різних спокус, буде тягнути простодушних до шляху смерті. Кожен вчинок буде скеровувати людину до відповідного напрямку шляху: життя чи смерті. Навіть найменші дії формують особу в її звичках та погляді на світ. Яків розуміє, що справжнє єство людини проявляється у вчинках. Рано чи пізно людина пожинає наслідки своїх діянь як при житті так і після. Християни пам'ятають, що вони є подорожуючі в цьому світі, тому спрямовують погляд на Христа. Просять у Бога Мудрості, а Він щедро її дає (Як 1,5). Звідси виникає висновок, що добрий плід вимагає клопітливої праці над собою. Тому чесноти стають зброєю в освоєнні Мудрості, щоб навчитись бути постійним та витривалим в добрі. Є загальний принцип: щоб стати успішним у будь-якій справі, потрібно навчитись себе обмежувати, наприклад, власні лінощі, зайві балачки, перегляд непотрібної інформації тощо. В освоєнні мудрості, також потрібна праця над собою, яка буде постійною працею. Тому не дивно, що у визначенні терміну «чеснота» головне значення – це «постійність». В книзі Приповідки початок мудрості полягає в здобуванні її усіма силами, як фінансовими, тобто інвестиції в навчання, так і постійною працею. Тобто мова йде про власну наполегливість, працьовитість (див. Прип 4,7).

Проте Мудрість не завершується лише історією, вона присутня і в сучасному світі. Двобій між Глупотою і Мудрістю можемо відчитати на усіх рівнях людського існування. Чи дивлячись на глобальні зміни в світі чи розмовляючи з друзями. Що стає джерелом мудрості для сучасної людини розглянемо в наступному підрозділі.

³² Див. Яцишин А. *Послання Якова: Науково-популярний коментар на Новий Завіт* / Теслюк Г. (ред.). Львів 2018, 89.

3.3. АКТУАЛЬНЕ БАЧЕННЯ МУДРОСТІ

Люди завжди прагнули, вийти за рамки своїх перших і часто помилкових знань до більш глибокого рівня істини. Вони прагнули навчитися справедливо і незаангажовано реагувати на непередбачувану реальність, діяти мудро, жити так, щоб бути щасливими та успішними³³. Біблія спрямовує пошуки мудрості вглибину, де людина зустрічається з Богом, який є основою життя.

На сьогоднішній день написано безліч книг та статей в журналах, які говорять про успіх в бізнесі, вирішення різних проблем, стосунки в дружбі, відносини на роботі, управління сім'єю та домашнім господарством. Часто зустрічаються різні поради про те, як навчитися переносити страждання в житті, невпевненості в собі, вирішення питань нерівності. Християни, окрім вище згаданих питань, роздумують про присутність Бога у стражданні, про детермінізм та свободну волю. Зайшовши на YouTube, можна знайти безліч відео, наприклад, підкасти TEDx, які мають різноманітну тематику: поради щодо власного вдосконалення, як приймати мудрі рішення, як зробити вдалий стартап та безліч інших тем. Характерна риса для цих книг, статей та відео є пошук та спроба віднайти впевненість в подальшій перспективі життя. В них мало говориться про теоретичні схеми економіки, політику чи історію, бо центром роздумів стає людина та її життя³⁴.

Біблійна мудрісна література найперше звертає увагу на життя особи та її стосунки з Богом. В контексті мудрісної літератури у Святому Письмі існують різноманітні жанри, такі як загадка, байка, притча, алегорія³⁵, прислів'я, псалом, заклик, діалог, риторичне запитання, дидактична розповідь та автобіографічна розповідь тощо. Наприклад, автобіографія має схожість з Проповідником, який роздумує над своїм життям. Сирах в (51,13-22) завершує своє вчення автобіографічною поемою, нагадуючи, що його книга – це не просто збірник

³³ Див. Clifford R. *The Wisdom Literature*, 20.

³⁴ Див. Там само, 20.

³⁵ На думку Л. Пердію, образна та естетична мова в мудрісній літературі є найбільш вживаним. Див. Perdue L. *Wisdom and Creation, The Theology of the Wisdom Literature*. Nashville 1994, 48.

інформації, а досвід життя, який пережив сам Сирах (24,30,34). Риторичні запитання часто використовуються, щоб людина, через очевидні відповіді на питання, виявила свої до хибні переконання (Іов 41). Діалог чи суперечка – найбільш присутній жанр в книзі Іова. Фактично вся книга побудована на суперечні та діалогу. Дидактична розповідь, зазвичай, спрямовується на молоде покоління (Сир 2; Прип 1,8)³⁶.

В сучасному світі один з найпоширеніших жанрів літератури є казки, які несуть потужний вплив на формування свідомості людини змалечку, закладаючи образи добра і зла. Чітко і легко в казках дитина бачить протагоніста історії, який наділений героїчними добрими чеснотами. Як правило, протиставляється злу в образі лиходія, який завжди отримує поразку, хоча був близький до успіху³⁷. Другий, найбільш відомий жанр, – біографія та автобіографія³⁸, які розповідають про те, як саме якийсь чоловік чи жінка досягли успіху в подоланні життєвих труднощів³⁹ або відкрили для себе новий рівень розуміння реальності. Інший жанр – порада⁴⁰, тобто передання досвіду іншим, що має на меті допомогти не робити помилок. Хороша порада допомагає бути успішним в бізнесі, людина навчається краще управляти своїм часом вдома та на роботі.

Сучасна форма мудрості присутня в різноманітних видах інформації. Люди, які є носіями мудрості, передають її молодому поколінню. Однак, дурість нікуди не поділась, алегорія персоніфікованої Мудрості та Глупоті в Приповідках 9

³⁶ Див. Boadt L. *Wisdom, Wisdom Literature* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 1381.

³⁷ Див. Clifford R. *The Wisdom Literature*, 19.

³⁸ Існують різноманітні біографії визначників особистостей, такі як: К.С. Льюїса, В. Черчіля, А. Шептицького, Л. Гузар та ін.

³⁹ Наприклад, Джордан Пітерсон, який написав «12 правил життя». Передумовами в створенні книги стали протистояння «політиці ідентичності» (контекст Канади). Також великий тиск соціуму, який агресивно реагував на думки Дж. Пітерсона, які викривали негативні сторони даної політики. З іншої сторони, болючий життєвий досвід: хвора дитина та виявлена онкологія в дружини. Людину це може зламати. Однак, Дж. Пітерсон звичайна людина із слабкостями, але зумів себе взяти в руки, випрямити «спину – прямо, плечі - назад», що є першим правилом в його книзі.

⁴⁰ Зазвичай пораду дають люди, як є компетентні в межах своєї діяльності. Мова йтиме про успішних людей, саме вони видаються привабливими, бо є зразками в досягненнях цілей. Успішні люди також помиляються, однак роблять правильні висновки, йдуть далі, але вже розумнішими. Пройшовши шлях помилок та висновків, такі особи діляться власним досвідом чи на різних вебінарах, чи написавши якусь книгу. Наприклад, Роберт Кійосакі «Багатий тато, бідний тато», Ллон Маск «Tesla». Часом порада, може стати визначною, яка змінить ціле життя. Однак є прості, звичайні поради, які змінюють не в значній мірі життя, але можуть бути корисними. Наприклад, канали в YouTube Томаса Франка, є різні поради для навчання: як швидко читати, мотивація та прокрастинація тощо.

продовжує існувати в сучасному світі масової інформації. До образу Глупоти відносяться всі засоби обману та впливу на простодушних та безумних через різний хайп⁴¹, маніпуляції емоціями, викривлення правди, неправдиві свідчення тощо. Тому в сучасному контексті, де пост-правда стає більш вагомим, часом важче віднайти істину, відповідно досягнути справжню мудрість. Безліч творів сучасної літератури можуть стати отрутою для розуму юнаків, які шукають правду. Наприклад, руйнівні ідеології (марксизм, нацизм тощо), абсолютизують світогляд в обмежені рамки, спотворюють правду. В релігійному контексті, різноманітні секти чи деструктивні організації, видаючи велику кількість літератури, навіюють своє викривлене бачення образу Бога. Агресивна форма атеїзму⁴² всіма силами пробує спростувати існування Бога через різноманітні теорії, використовуючи сучасну та зрозумілу мову. Тому дана література часто є популярною серед молоді, яка хоче бути в тренді подій.

Попри весь інформаційний шум Глупоти, слуги Мудрості далі шукають в глибинах суспільства простодушних та безумних, щоб вказати на шлях життя. Тому в сучасному контексті, де є безліч інформації, варто людині задуматись над творенням власного, здорового інформаційного мудрісного простору, щоб навчитись відрізняти, що є добро, а що зло.

3.4. ВИСНОВОК

В текстах Нового Завіту втілена Мудрість постає в образі Ісуса, який є самою мудрістю⁴³. Євангелист Йоан вказує в Пролозі, що Ісус є втілена Мудрість, яка існувала предвічно в Отці ще до створення світу. Апостол Павло, повчаючи Коринтян, вказує на те, що Божа мудрість – Ісус – розп'явся і з великої любові за кожного віддає своє життя на хресті. Тому хто увірує та піде за Христом, не загине, а матиме життя вічне (див. Йо 3,16).

⁴¹ Термін «хайп» походить з англійського слова «hype», що перекладається як брехня чи нав'язлива реклама. В контексті молодіжного сленгу, «хайп» означає істеріку навколо якоїсь персони, інформації чи девайса. Див. Hype // terminy.info

⁴² Яскравий представник сучасного атеїзму є Річард Докінз, відомий своїми книгами, такі як: «Егоїстичний ген», «Ілюзія Бога».

⁴³ Див. Clifford R. J. *The Wisdom Literature*, 167.

Сучасний світ хоче бачити людину лише успішною, прогресивною, з ідеальним та багатим життям. Постійне бажання показувати себе тільки із сильної сторони створює маску самовпевненості за якою ховається страх. Однак, великі знання та багатство разом зі славою не принесли людині цілковите щастя, а часто навпаки зробили нещасною. В Святому Письмі земна мудрість протиставляється Божій. Дії Господа йдуть в розріз з людською логікою, яка часто ставить Його в рамки власних обмежень. Людська самовпевненість несумісна з довірою до Бога⁴⁴. Людина повинна залишати простір для дій Бога, Який любить робити несподівані сюрпризи. Як каже А. Ейнштейн: «За допомогою збігів Бог зберігає анонімність»⁴⁵.

⁴⁴ Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет*, 401.

⁴⁵ Эйнштейн А. *Цитаты и афоризмы*. Москва 2015, 187.

ВИСНОВОК

В магістерській роботі ми розглянули явище мудрості в історії Близького Сходу: Месопотамії, Єгипту та Ізраїля, зосередивши увагу на книзі Приповідок. Виявили, що мудрість є міжкультурним явищем. Однак, образи, термінологія та зміст проявлявся в різних націй по-різному. Зовнішні впливи культур інших держав на формування мудрісної літератури Ізраїля є очевидні. Визначні твори, як Аменемопе, повість Гільгамеша та різні приповідки народів Близького Сходу є суттєво схожі за темами та стилем написання з мудрісною літературою Ізраїля. Однак, сам зміст мудрості в Писаннях є суттєво відмінний. Мова йде про мудреців, що мали монотеїстичне бачення, для них Бог є податель та творець мудрості. Інша особливість біблійного розуміння мудрості полягає не в її абстрактному осмисленні, а в повсякденному практичному застосуванні.

Досліджуючи книгу Приповідок, ми обмежили дослідження до персоніфікованої жінки Мудрості в 9-й главі та її антагоніста – жінку Глупоту. Обидві запрошують на свій бенкет простодушних та безумних. Мудрісній літературі притаманно протиставляти дві позиції, де одна, очевидно, є правильна, а інша не правильна. Це типовий навчальний підхід для молодих осіб, які часто є наївними. Мета такої педагогіки, навчити розрізняти, що є добро, а що зло. Зазвичай, отримували інформацію в сім'ї, де батько, як наставник, повчає, передає життєвий досвід. Також, ймовірно, іншим центром поширення мудрості були школи. Поглиблення знання про Мудрість, про те як вона дієта промовляє, допоможе уникнути шляху смерті, що його пропонує Глупота. Беручи участь в трапезі Мудрості, людина, отримує значно більше чим могла сподіватись. Це те, що дорожче за золото – власне мудрість.

Новий Завіт відкриває нове бачення мудрості в особі Ісуса Христа. Євангелист Йоан в Пролозі вказує, що Христос – Мудрість, яка існувала ще перед створенням світу. Апостол Павло протиставляє людську та Божу мудрість.

В дискусії з коринтянами, Павло повчає, що людська мудрість має свої межі, тобто є недосконалою, бо не здатна пізнати Бога (див. 1 Кор 1,21). Загострюючи увагу, апостол говорить, що Бог порушує типову людську логіку, вказуючи на розп'ятого на хрест Ісуса, що є мудрістю Бога.

В сучасному світі мудрість далі промовляє. Її можна почути через інтернет ресурси, відео, аудіо, зрештою, прочитати в книгах. Практичний досвід життя далі передається молодшому поколінню. Однак, глупота не перестає діяти поряд, пробує звабити простодушних, закидуючи спокусливі пропозиції. Обачність важлива, бо за хайпом часто стоїть обман. За великими обіцянками про швидке благополуччя та щастя стоїть схована брехня. Мудрість любить правду, а не популістичний крик. Тому простодушні та безумні потребують, як ніколи, насититись мудрістю, щоб не піддаватись обману людської глупоти.

Мудрість – універсальне явище, бо стосується окремої людини так, і цілого світу. Тому в подальших дослідженнях, важливо звернути увагу на причину, чому люди прагнуть досягнути Божественну мудрість? Цей пошук спричинений крихкістю сучасного світу, який тільки демонструє, що людська самовпевнена мудрість творить ілюзію міцності та стабільності. Насправді, вся будова стоїть на піску (див. Мт 7,26). Також, дослідити впливи феномену мудрості як гарант творення стабільності в соціумі. Важливість державотворення на основі Мудрості, стає зрозумілим у світлі проблем в сучасному світі та сумніві щодо демократії як такої. Наприклад, побудова Київської Русі за принципом мудрості, яка зображена в історично центральному храмі «Софії-Премудрості Божої»⁴⁶.

Подальші дослідження в історично-культурній сфері, в тих народів, які мали мудрісну літературу, дозволить розширити бачення мудростів різних контекстах. Знайти унікальні відмінності, а також спільні риси. Наприклад, дослідження мудрісної літератури Ханаану, а також розгляд грецької концепції «Софії» та її вплив на мудрість Близького Сходу.

⁴⁶ Див. Шевчук С. *Наша Свята Софія* // ugcc.kiev.ua (31.05.2020).

Це дослідження буде корисним для кожної молодої особи, яка усвідомлює важливість пошуку мудрості. Правдива мудрість в Біблії, насамперед стосується практики життя. Ізраїльські мудреці через власний досвід побачили, що у світі існують правила, принципи, які були закладені самим Творцем. Мудреці зрозуміли, що кожен вчинок особи творить дійсність. Це розуміння підводить до наступного висновку, де відкривається перспектива шляху до майбутнього життя чи смерті.

Дану працю можна використати в суміжних дисциплінах: педагогіка та біблійне богослов'я.

Складність даної праці полягало в спрямуванні меж дослідження «мудрості». Бо саме явище мудрості відоме в різних культурах. Тому феномен мудрості розглядали в контексті Біблії. Наступна трудність полягала у виборі уривку про мудрість. В Писаннях (*кетувім*), безліч написано уривків, що повчають про мудрість. Однак, найбільш важливим залишається образ персоніфікованої Мудрості в книзі Приповідок 9. Це унікальний спосіб пояснити важливість зустрічі з мудрістю як з особою не лише в Святому Письмі, але й на Близькому Сході. Серед язичницьких пантеонів не існувало окремого божества, яке би було втіленням мудрості, йдеться лише про мудрість як притаманний божеству атрибут.

Під час дослідження трудність полягала у відсутності україномовної літератури на тематику мудрості. Основні дослідження були лише в англійськомовних текстах. В процесі дослідження прийшлося узгоджувати різні теорії, які суперечать одна одній. Тому в даній праці, представлені різні думки науковців із власними висновками.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

ДЖЕРЕЛА Й ОСНОВНА ЛІТЕРАТУРА

1. Святе Письмо Нового та Старого Завіту / перекл. з єврейської, арамейської та грецької Хоменко Іван. Львів 2015.
2. Nestle-Aland. *Novum Testamentum Graece 28. Greek-English New Testament*. Deutsche Bibelgesellschaft 2014.
3. *Biblia Hebraica Stuttgartensia. Deutsche Bibelgesellschaft*. Stuttgart 1997.
4. Fox M. *Proverbs 1–9: A New Translation with Introduction and Commentary*. London 2008.
5. Clifford R. *The Wisdom Literature. Nashville 1998*, 167.
6. Currid J. *Ancient Egypt and the Old Testament*. Grand Rapids 1997.
7. Martin J. *Old Testament Guides. Proverbs* / Whybray R. (ред). Sheffield 1995.
8. Miles J. *Wise King – Royal Fool Semiotics, Satire and Proverbs 1–9*. New York 2004.
9. Murphy R. *Word Biblical Commentary: Proverbs*. Т. 22. Dallas 2002.
10. Perdue L. *Proverbs. Interpretation, a Bible Commentary for Teaching and Preaching*. Louisville 2000.
11. Perdue L. *Wisdom and Creation. The Theology of the Wisdom Literature*. Nashville 1994.
12. Whybray R. *The Composition of the Book of Proverbs* / David J. (ред). England 1994.
13. Брюггеман У. *Введение в Ветхий Завет. Канон и христианское воображение*. Москва 2009.
14. Райт Т. *Иоанн Евангелие. Популярный комментарий, 2-ге вид*. Москва 2016.
15. Уирсби У. *Комментарий на Ветхий Завет*. Т. 2 / Цыганков Ю. (ред.), перекл. Рыбаков О. Санкт-Петербург 2011.
16. Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008.

17. Яковлев О. *Дидактическая Поэзия Древнего Египта в Свете Библиистики: Поучение Аменемоне // Труды и Переводы* (2018) 138-168 readera.org (22.10.19).
18. Яцишин А. *Послання Якова: Науково-Популярний Коментар на Новий Завіт* / Теслюк Галина (ред.). Львів 2018.

ДОПОМІЖНА ЛІТЕРАТУРА

1. Barton S. *Gospel Wisdom. Where Shall Wisdom*. «Б. м.», «б. р.».
2. Borgen P. *Bread from Heaven; An Exegetical Study of the Concept of Manna in the Gospel of John and the Writings of Philo*. Leiden 1965.
3. Cox D. *O.F.M.* // Metzger B. – Coogan M. (ред.) *The Oxford Companion to the Bible*. New York 1993.
4. Deane-Drummond C. *Creation Through Wisdom: Theology and the New Biology*. Edinburgh 2000.
5. Fiorenza E. *Jesus: Miriam's Child, Sophia's Prophet*. London 1994.
6. Ford A. *The Origins of Criticism. Literary Culture and Poetic Theory in Classical Greece*. Oxford 2002.
7. Hays R. *Wisdom According to Paul. Where Shall Wisdom*. «Б. м.», «б. р.».
8. Ladd E. *Theology of the New Testament*. Grand Rapids 1974.
9. Malherbe A. *Social Aspects of Early Christianity*. Philadelphia 1983.
10. Moltmann J. *The Passion for Life*. Philadelphia 1978.
11. Murray H. Lichtenstein. *The Banquet Motif in Keret and in Proverbs 9* // janes.scholasticahq.com (18.03.2020).
12. Oster R. *1 Corinthians*. «Б. м.», 1995.
13. Snaith N. *The Distinctive Ideas of the Old Testament*. Schröcken 1964.
14. Wierlacher A. *Der Mensch ist, was er isst* // Wierlacher A. (ред.) *Janburg Fur Kulinaristik. The German Journal of Food Studies and Hospitality*. Walldorf 2017, 524.
15. Willett M. *Wisdom Christology*. «Б. м.», «б. р.».
16. Wilson J. *The Culture of Ancient Egypt*. Chicago 1951.

17. Бубер М. *Гог і Магог*. Київ 2008.
18. Гунель Л. *Бог завжди подорожує інкогніто*. Харків 2016.
19. Катехизм УГКЦ «Христос – наша Пасха», Львів 2012.
20. Мольтман Ю. *Наука и Мудрость: К Диалогу Естественных Наук и Богословия* / перекл. Корнеев О. – Янзина Э. Москва 2005.
21. Папська Біблійна Комісія. *Біблія та Мораль. Біблійні Корені дій Християнства* / перекл. Цмоканич І. та ін. Львів 2012.
22. Папська Біблійна Комісія. *Богонатхненність і Правда Святого Письма* / перекл. Бодак О. Львів 2018.
23. Папська Біблійна Комісія. *Тлумачення Біблії в Церкві*. Львів 2010.
24. Пітерсон Дж. *12 правил життя. Як перемогти хаос*. Київ 2019.
25. Платон, *Апология Сократа // Диалоги Платона* psylib.org.ua (11.10.2019.)
26. Шевчук С. *Наша Свята Софія*. 23 січня 2019 // *Послання Блаженнішого Святослава* ugcc.kiev.ua (31.05.2020).
27. Эйнштейн А. *Цытати и афоризмы*. Москва 2015, 187.

ДОВІДКОВА – СЛОВНИКИ, ЛЕКСИКОНИ, ЕНЦИКЛОПЕДІЇ

1. Aitken K. *Proverbs* // Barton J. – Muddiman J. (ред.). *The Oxford Bible Commentary*. Oxford 2001, 405-422.
2. Varuso A. – Grelot P. *Мудрість/Премудрість* // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 446-451.
3. Bayse К-М. «לַמָּסָל» (*masal*) // Botterweck G. (ред) та ін. *Theological Dictionary of the Old Testament*. Т. 9. 2-ге вид. Michigan 1998, 63-73.
4. Boadt L. *Wisdom, Wisdom Literature* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 1381.
5. Brown-Driver-Briggs. «חָמָה» (*hamah*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.

6. Brown-Driver-Briggs. «חֻכָּמָה» (*chakam*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.
7. Brown-Driver-Briggs. «חֹכְמָה» (*hokma*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.
8. Brown-Driver-Briggs. «יַיִן» (*yayin*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.
9. Brown-Driver-Briggs. «כְּסִילוּת» (*kesilut*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.
10. Brown-Driver-Briggs. «לֶחֶם» (*lehem*). *Hebrew and English Lexicon*. Oxford 1907.
11. Brown-Driver-Briggs. «פֶּתִי» (*peti*). *Hebrew and English Lexicon*. Chicago 1980.
12. Сомов А. Соломон // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 4. Москва 2011, 987-988.
13. Emberling G. *Mesopotamia* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 889.
14. Forestell J. *Proverbs* // Raymond E. (ред) та ін. *The Jerome Bible Commentary*. «Б.М.» 1968, 495-505.
15. Hahn S. (ред.). *Egypt. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 299-306.
16. Hahn S. (ред.). *Proverbs. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 979.
17. Hahn S. (ред.). *Wisdom. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 1264-1268.
18. Hahn S. (ред.). *Woman. Catholic Bible Dictionary*. New York 2009, 1272.
19. Harris L. (ред) та ін. «בַּיִתָּן» (*baitn*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
20. Harris L. (ред) та ін. «חֻכָּם» (*hakam*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
21. Harris L. (ред) та ін. «לֶב» (*leb*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.

22. Harris L. (ред) та ін. «לֵב» (*leb*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
23. Harris L. (ред) та ін. «פֶּתִי» (*peti*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
24. Harris L. (ред.) та ін. «כִּסָּא» (*kisse*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
25. Harris L. (ред.) та ін. «כֶּסֶלִית» (*ksilut*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
26. Harris L. (ред.) та ін. «תּוֹשָׁב» (*toshab*). *Theological Wordbook of the Old Testament*. Chicago 1980.
27. Kistemaker S – Hendriksen W. *New Testament Commentary: Exposition of the First Epistle to the Corinthians* Т. 18. «Б. м.», «б. р».
28. Koehler L. – Baumgartner W. «עֲמוּד» (*ammud*). *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Т. 2. Leiden 1995.
29. *La cultura de los escribas neosumerios // Historiae* historiaeweb.com (Дата звернення 23.10.2019).
30. Lacovara P. *The World of Ancient Egypt: A Daily Life Encyclopedia*. California 2017.
31. McKenzie J. *Wisdom. Dictionary of the Bible*. New York 1965, 929-932.
32. Müller G. «חֻכָּמָה» (*chakam*) // Botterweck G. (ред). *Theological Dictionary of the Old Testament*. Т. 4. Ringgren 1974, 368-389.
33. Netzley P. *Min* // Barbour S. (ред.) та ін. *The Greenhaven Encyclopedia of Ancient Egypt*. Farmington Hills 2003, 198-199.
34. Pinch G. *Maat (Ma'et). Handbook of Egyptian Mythology*. Santa Barbara 2002, 159-161.
35. Ryken L. (ред.) та ін. *House. Dictionary of Biblical Imagery*. Leicester 1998, 1349-1353.
36. Sesboue D. *Вино* // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 118.

37. Terence F. *Proverbs* // Raymond E. (ред.) та ін. *The Jerome Bible Commentary* 1968, 501.
38. Velde H. *Looking at the Condemning Heart of 1 John 3.18-20 Through the Eyes of an Ancient Egyptian* // Hilhorst A. (ред.) та ін. *The wisdom of Egypt*. Boston 2005, 222.
39. Yoder C. *Proverbs* // Freedman D. (ред.) та ін. *Eerdmans Dictionary of the Bible*. Michigan 2000, 1090.
40. Баллок К. *Мудрость* // Элзуэлл У. (ред.). *Евангельский Словарь Библейского Богословия*. Санкт-Петербург 2000, 591.
41. Бибииков М. *Египет* // Басий О. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 1. Москва 2002, 1785-1789.
42. Бломберг К. *Женщина* // Элзуэлл У. (ред.). *Евангельский Словарь Библейского Богословия*. Санкт-Петербург 2000, 324-329.
43. Буззел С. *Притчи Соломоновых* // Харчлаа П. (ред.) *Толкование Ветхозаветных книг*. Т. 2: *от Первой Книги Царств По Книгу Песни Песней* / перекл. Череватой И. Киев 1993, 536.
44. Глаголев А. *Притчи Соломоновы* // Лопухин А. (ред.). *Толковая Библия или Коментарий на все книги Святого Писания: Ветхого и Нового Завета*. Т. 6. Петербург 1904.
45. *Глупость, Безрасудство* // Райкен Л. (ред.) та ін. *Словарь библейских образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 217-218.
46. Горелов А. *Мудрость* // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 4. Москва 2011, 632-636.
47. Горгульйо Х. та ін. *Книга Приповідок* // Фармер Р. Вільям (ред.) та ін. *Міжнародний Біблійний коментар*. Т. 3. Львів 2018, 139-171.
48. *Египет* // Л. Райкен (ред.) та ін. *Словарь Библейских Образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 307-308.

49. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016.
50. Калюжный С. *Книга Притчей Соломоновых* // Санников С. (ред.) та ін. *Славянский Библейский Комментарий: Современная Евангельская Перспектива*. Киев 2016, 734.
51. Лебедев С. *Философия науки: Словарь основных терминов* // СтудМед studmed.ru (09.12.2019).
52. Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Жінка. Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 293.
53. *Мудрость* // Райкен Л. (ред.) та ін. *Словарь Библейских Образов* / перекл. Скороходов Б. – Рыбаков О. Санкт-Петербург 2005, 639-640.
54. Печерская М. *Персия* // Задворный В. (ред.) та ін. *Католическая Энциклопедия*. Т. 3. Москва 2007, 1406-1410.
55. Розанов Н. *Пророк Иеремия* // Лопухин А. (ред). *Толковая Библия или Коментарий на все книги Святого Писания: Ветхого и Нового Завета*. Т. 6. Петербург 1904.
56. Уолтке Б. *Притчи: Богословие книги* // Элуэлл У. (ред.). *Евангельский Словарь Библейского Богословия*. Санкт-Петербург 2000, 826-829.
57. Фрейн Ж. – Ваной А. *Серце* // Леон-Дюфура К. (ред.) та ін. *Словник Біблійного Богослов'я* / перекл. Мудрий С. Львів 1996, 718.
58. Швинхорст-Шёнбергер Л. *Книга Притчей* // Ценгер Э. (ред.). *Введение в Ветхий Завет*. Москва 2008, 483-493.